

PÄRNU ELIISABETI KOGUDUS

Liturgia keel

Püha missa, kirikuaasta ja vaimulike ametirüüd

Lugemist leerikooli järel

Liturgia keel

Püha missa, kirikuaasta ja vaimulike ametirüüd

Lugemist leerikooli järel

PÄRNU ELIISABETI KOGUDUS

2026

Liturgia keel. Püha missa, kirikuaasta ja vaimulike ametirüüd. Lugemist leerikooli järel.

© Pärnu Eliisabeti kogudus, 2026

eliisabet.ee

Piiblitsitaadid: Piibel, 1997. aasta tõlge (Eesti Piibliselts).

Liturgilised tekstid: EELK kehtiv liturgiline kord ja Eliisabeti kiriku missaleht.

Fotod: eliisabet.ee. Kaanel: Eliisabeti kiriku altar kannatusajal.

Kiri: PT Serif (ParaType).

Sisukord

Eessõna	6
I. Püha missa	7
Sõnad, millega räägime jumalateenistusest	7
Missa ülesehitus.....	8
Sissejuhatus	9
Sõna	16
Armulaud	18
Läkitamine	27
Kokkuvõtteks.....	28
II. Kirikuaasta ja liturgilised värvid	29
Miks kirikul on oma aasta?.....	29
Aastaringi ülesehitus	30
Jõulutsükkel	31
Ülestõusmispüha tsükkel	33
Kirikupoolaasta ehk nelipühajärgne aeg.....	39
Pühakute ja mälestuspäevade aasta.....	40
Liturgilised värvid	41
Kuidas värv vahetub?	45
Aastaring ja inimese elu.....	45
III. Vaimulike ametirüüd	47
Miks vaimulik kannab erilist rüüd?	47
Alba ja selle juurde kuuluv	48
Stoola – ameti tunnus	50
Pealistrõivad.....	50
Talaar, must keep ja barett	51
Piiskopi tunnused	52
Mida kantakse millal?	52
Rüüde värvid	53
Vaimuliku igapäevane riietus.....	53
Ristid ja teenetemärgid	54
Riietumine kui ettevalmistus	54
Eelmaitse taevasest liturgiast	55

Kokkuvõtteks.....	55
IV. Kirikuruum ja liturgia kehakeel	57
Kirikuruum.....	57
Liturgia kehakeel.....	60
Kirikukellad.....	63
Kogudus teenib kaasa.....	64
Lisad	65
Lisa 1. Usutunnistused	65
Lisa 2. Missa kord	67
Lisa 3. Palveid pärast armulauda.....	71
Lisa 4. Sõnastik.....	72
Kasutatud allikad	77

Eessõna

Leerikoolis said sa esimese sissejuhatuse kristlikku usku ja kiriku jumalateenistusse. See vihik on mõeldud neile, kes tahavad minna sammu võrra kaugemale: mõista, miks jumalateenistus on üles ehitatud just nii, nagu see on, kust pärinevad selle sõnad ja žestid ning miks kirik oma aastaringis elades alatihti värvi vahetab.

Eesmärk ei ole teha lugejast liturgiaeksperti, vaid aidata tal jumalateenistusest teadlikumalt ja sügavamalt osa saada. Liturgia ei ole etendus, mida vaadatakse, vaid ühine töö, milles igal osalejal on oma koht. Mida paremini sa toimuva tähendust mõistad, seda vabamalt saad keskenduda sellele, mis on tõeliselt tähtis: kohtumisele Jumalaga.

Vihikus on neli peatükki. Esimene juhatab samm-sammult läbi püha missa, teine seletab kirikuaasta rütmi ja liturgilisi värve, kolmas tutvustab vaimulike ametirüüde tähendust, neljas kirikuruumi ja liturgia kehakeelt – liigutusi, asendeid ja märke. Peatükke saab lugeda ka eraldi; kus teemad kattuvad, on antud viide teisele peatükile. Võõrsõnad on seletatud nende esmakordsel esinemisel, lisaks leiad need vihiku lõpus olevast sõnastikust.

Piiblitsitaadid on Eesti Piibliseltsi 1997. aasta piiblitõlkest. Liturgilised tekstid – palved, vastused ja hümnid – on esitatud Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus (EELK) kehtiva liturgilise korra järgi, seetõttu võib nende sõnastus Piibli tekstist mõnikord veidi erineda. Vihiku aluseks on EELK „Jumalateenistuste ja talituste juhend“ (2013) ning Eliisabeti koguduse missakord ja tavad.

Eliisabeti kirikus peetakse püha missat igal pühapäeval kell 10 ja kolmapäeviti kell 18. Oled oodatud!

Püha missa

Sõnad, millega räägime jumalateenistusest

Missa, liturgia, jumalateenistus, euharistia – neid sõnu kasutatakse sageli läbisegi ja sünonümidena, kuid igaühel neist on oma lugu ja rõhuasetus.

Jumalateenistus on eesti keelde tulnud saksa sõnast *Gottesdienst*. Sõna on kahetähenduslik ja just selles peitub tema rikkus: jumalateenistusel teenib Jumal inimest – kõnetab, lepitab ja toidab teda – ning inimene teenib Jumalat tänu, ülistuse ja palvega. Suhte algataja on alati Jumal; meie teenimine on vastus tema armastusele.

Liturgia tuleb kreeka sõnast *leitourgia*, mis tähendas antiikmaailmas ühist, avalikku tööd: teenistust, mida keegi tegi kogu kogukonna heaks, sageli omal kulul. Kirik võttis sõna kasutusele oma ühise jumalateenistuse kohta. Õigeusu teoloog Alexander Schmemmann (1921–1983) on rõhutanud, et liturgia on tegevus, mille kaudu hulk üksikuid inimesi saab millekski, mida nad üksikult ei ole – üheks ihuks. Liturgia ei ole seega vaimuliku esinemine koguduse ees, vaid terve koguduse ühine töö.

Missa on läänekiriku traditsiooniline nimi armulauaga jumalateenistusele. See tuleb ladinakeelse teenistuse lõpusõnadest *Ite, missa est* – „Minge, olte läkitatud“. See nimi tuletab meelde, et jumalateenistus ei lõpe kirikuuktsel: kogudus läkitatakse Jumala saadikutena teenima kogu maailma. Missa on pühapäeva ja kirikupüha jumalateenistuse põhivorm; ilma armulauata teenistust nimetatakse sõnajumalateenistuseks.

Euharistia (kr *eukharistia* – „tänu, tänamine“) on armulaua üks vanimaid nimetusi, laiemas tähenduses ka kogu missa nimi. *Eukharistia* on kreeka keeles liitsõna, mille moodustavad eesliide *eu*, tähendades „hästi“, „hea“ ning sõna *cháris* – „arm“, „soosing“, „heldus“, aga ka „tänu“. Sellega hästi

haakuv eestikeelne sõna *armu*-laud osutab, et tegemist on Jumala armu ja koguduse tänupeoga.

Kristlus on algusest peale olnud rõõmusõnum. Luuka evangeeliumi jõulu-loos kuulutab ingel „suurt rõõmu, mis saab osaks kogu rahvale“ (Lk 2:10) ja evangeelium lõpeb jüngeritega, kes pöörduvad ülestõusnu juurest „suure rõõmuga tagasi Jeruusalemma“ (Lk 24:52). Euharistia on selle rõõmu sakrament. Sakrament (ld *sacramentum* – „püha märk, saladus“) on aga nimelt Kristuse seatud püha toiming, milles Jumal annab inimestele nähtavate märkide kaudu oma armu. Toiming, kus silmnähtav ja kõrvaga kuuldav sõna ja märk saavad reaalsuseks. Rõõmus tänu saab kõige selgemini kuju pühapäevases jumalateenistuses.

Missa ülesehitus

Missa koosneb kahest suurest osast – sõnast ja sakramendist. Neid raamivad lühike sissejuhatus ja veel lühem läkitamine. Nii saame neli osa: **sissejuhatus – sõna – armulaud – läkitamine**.

Sissejuhatus koondab kokku tulnud inimesed koguduseks ja valmistab neid ette Jumala sõna kuulama. Sõna osas kõnetab Jumal meid piiblitlugemiste ja jutluse kaudu ning kogudus vastab talle laulu, usutunnistuse ja palvega. Armulauas saab kogudus osa Kristuse ihust ja verest. Läkitamise kogudust õnnistatakse ja saadetakse Kristuse saadikuina tagasi igapäevaellu.

Osa	Mis toimub
Sissejuhatus	alguslaul · tervitus · ühispiht (patutunnistus ja armu-kuulutus) · Kyrie · Gloria ja Laudamus · päeva palve
Sõna	esimene lugemine (Vana Testament) · vastus (psalm) · teine lugemine (epistel) · päeva laul · halleluuja ja evangeelium · jutlus · usutunnistus · kirikupalve
Armulaud	ettevalmistus (andidelaul ja korjandus) · armulauapalve (prefatsioon, Sanctus ja Benedictus, seadmissõnad) · Issanda palve · rahutervitus · leiva murdmine ja Jumala Tall · armulauaosadus · palve pärast armulauda
Läkitamine	õnnistamine · lõpulaul · kirikuteated ja läkitussõnad

Tabel järgib Eliisabeti kiriku missalehte, mis on saadaval kiriku peaukse juures koos lauluraamatutega. Missalehel on vaimuliku ehk liturgi (L) osad kaldkirjas ja koguduse (K) osad paksus kirjas. Koguduse osad ja vastused on toodud ka vihiku lisas 2.

Seista, istuda või põlvitada?

Ka keha osaleb jumalateenistusel. Seismine on vanast ajast austuse, valmisoleku ja ülestõusmise märk, põlvitamine alandlikkuse ja palve märk. Eliisabeti kirikus kehtib järgmine tava:

- **kogudus seisab** alguslaulu protsessiooni ajal, tervitusel, Gloria, Laudamuse ja päeva palve ajal, evangeeliumi, usutunnistuse ja kirikupalve ajal, armulaua ettevalmistusel ja armulauapalve ajal, rahutervitusel ja Agnus Dei ajal, palve ajal pärast armulauda ning õnnistusel ja läkitamisel;
- **kogudus istub** alguslaulu ajal pärast protsessiooni, piiblit lugemiste, psalmi, päeva laulu ja jutluse ajal;
- **kogudus põlvitab või seisab** ühispihi, Kyrie, Sanctuse, Issanda palve ja armulauaosaduse ajal;
- lõpulaulu ajal enamasti seistakse. (Asendite tähendusest vt IV peatükk.)

Sissejuhatus

Kogunemine

Jumalateenistus algab tegelikult juba kodust lahkumisega. Kui inimesed pühapäeva hommikul teele asuvad, jätavad nad argielu veidikeseks selja taha ja pühendavad oma aja Jumalale. Seni olid nad üksikinimesed, igaüks oma murede ja rõõmudega; nüüd on nad kutsutud kokku, et saada millekski enamaks. Nii moodustubki selle pühapäeva kogudus.

Ka otsus riietuda pidulikumalt kui argipäeval ja loobuda pühapäeva hommikul muudest meeldivatest tegevustest on juba osa jumalateenistusest: väike ohver ja ettevalmistus, mis häälestab kohtumisele Jumalaga.

Kirikusse jõudes on hea võtta enne teenistuse algust hetk vaikseks palveks. Kiriku laulu- ja palveraamatu lõpus olevast palveraamatust leiad palveid, mida on hea palvetada enne ja pärast jumalateenistust.

Alguslaul ja tervitus

Missa algab pärast kirikukellade helistamist tavaliselt koguduse alguslauluga. Alguslaulu eel sisenevad vaimulik ja abilised kirikusse protsessioonis ehk rongkäigus; kogudus tõuseb seejuures püsti.

Alguslaulu järel alustab vaimulik jumalateenistust sõnadega „Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimel“. See, et missa algab ja lõpeb kolmainu Jumala nimel, tuleb meelde, et me ei ole koos omaalgatuslikult ega aja oma asja, vaid oleme kokku kutsutud Jumala enese poolt. Kui kohtunik kuulutab otsuse välja Eesti Vabariigi nimel, on sel hoopis teine kaal kui eraisiku arvamusel. Samamoodi on kolmainu Jumala nimel peetav jumalateenistus midagi muud kui heatahtlike inimeste koosviibimine: siin tegutseb Jumal ise ja kogudus on tema püha rahvas.

Ristimärk

Nende sõnade ajal teevad vaimulik ja kogudus ristimärgi. Suur osa inimestevahelisest suhtlusest on sõnatu: hoiakud, liigutused, ilmed ja riietus vahendavad sõnumeid ja kujundavad meeleolu. Ka liturgias on palju sellist, mis kõneleb ilma sõnadeta – ristimärk ja kummardus, seismine ja põlvitamine, vaikus ja lõhnad, valgus ja värvid. (Liturgiarõivastest kui osast sellest sõnatust keelest vt III peatükk.) Liturgia liigutustest ja kirikuruumist tuleb lähemalt juttu IV peatükis.

Ristimärk on sõnatu palve ja usutunnistus. Sellega tunnistab inimene, et ta kuulub ristilöödud ja ülestõusnud Kristusele ning meenutab, et on ristitud Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimesse. Martin Luther soovitas oma Väikeses katekismuses teha ristimärgi ka oma hommiku- ja õhtupalvet alustades – raamistades kogu päeva Jumala armastuse märgiga. Apostel Paulus kirjutab: „Mulle olgu olemata, et ma kiitleksin muu kui meie Issanda Jeesuse Kristuse risti üle, mille läbi maailm on minule risti löödud ja mina maailmale.“ (Gl 6:14).

Ristimärki tasub teha selgelt ja rahulikult, kiirustamata: see on lühim usutunnistus, mida kristlane oskab.

Aamen

Kogudus vastab vaimuliku sõnadele: „Aamen.“ Heebrea sõna *amen* tähendab „tõesti, kindlasti, sündigu nii“. Aamen on justkui PIN2 või omakäeline allkiri: sellega kinnitab kogudus, et vaimuliku öeldud palve või vormel on ka tema oma. Liturgias nimetatakse sellist vastust aklamatsiooniks (ld *acclamare* – „kellelegi hüüdma“). Aklamatsioon on koguduse lühike hüüe, millega ta liitub palvega või vastab Jumala pöördumisele. Juba esimene aamen näitab, mis läbib kogu missat: liturgia ei ole ühe inimese esinemine, vaid dialoog, milles vaimulik ja kogudus teineteisele vastavad.

Issand olgu teiega – Ja sinu vaimuga

Tervitus „Issand olgu teiega“ ja koguduse vastus „Ja sinu vaimuga“ (ld *salutatio* – „tervitus“) ei ole lihtsalt viisakas tere. See on vastastikune õnnistus ja palve: vaimulik soovib kogudusele Issanda ligiolu ja kogudus soovib seda vaimulikule. Kui Kristuse poolt tööle volitatud vaimulik tervitab kogudust avatud kätega, võib selles näha Kristuse enda žesti: ülestõusnu tervitab oma jügreid ja näitab neile oma naelahaavadega käsi (Jh 20:19–20).

Nagu paljudel asjadel liturgias, on ka sellel dialoogil piibellik päritolu. Ruti raamatus tervitab Boas lõikajaid sõnadega „Issand olgu teiega!“ ja nad vastavad: „Issand õnnistagu sind!“ (Rt 2:4). Koguduse vastuse eeskujuks on apostlite kirjade lõputervitused: „Meie Issanda Jeesuse Kristuse arm olgu teie vaimuga, vennad! Aamen“ (Gl 6:18; vrd Fl 4:23; Fm 25) ja „Issand olgu sinu vaimuga! Arm olgu teiega!“ (2Tm 4:22). Kirikus on seda tervitust teadaolevalt kasutatud juba 4. sajandil.

Elišabeti koguduse missal kõlab tervitus suisa neli korda: jumalateenistuse alguses, enne päeva palvet, armulauapalve alguses ja rahutervitusel („Issanda rahu olgu alati teiega“ – „Ja sinu vaimuga“). See ei ole juhuslik kordus. Tervitus märgib iga kord üleminekut jumalateenistuse uude ossa, justkui avaks uue ukse järgmise kohtumise jaoks.

„Issand olgu teiega“ asemel võib kõlada ka apostlik tervitus „Issanda Jeesuse Kristuse arm, Jumala armastus ja Püha Vaimu osadus olgu teie kõikidega!“ (2Kr 13:13). Piiskop võib kogudust tervitada sõnadega „Rahu olgu teiega!“, mis kajastavad ülestõusnud Kristuse tervitust jüngeritele (vrd Jh 20:19).

Ühispiht: patutunnistus ja pattude andeksandmine

Missa alguses valmistub kogudus Jumala sõna kuulamiseks ja armulauale tulekuks ühise pihiga. Kogudus tunnistab üheskoos oma patud ja palub Jumalalt andestust ning uut armu. Mõnel jumalateenistusel, näiteks kannatusajal, võtab ta sarnaselt erapihil käimisele vastu ka pattude andeksandmise ehk armukuulutuse ehk absolutsiooni (ld *absolvere* – „vabastama, lahiti päästma“), mida vaimulik kuulutab Kristuse antud volitusel. Ülestõusnud Jeesus ütles ju oma jüngeritele: „Võtke vastu Püha Vaim! Kellele te iganes patud andeks annate, neile on need andeks antud“ (Jh 20:22–23).

Ühispiht ei ole enesealandamise rituaal ega kohtuprotsess. See lähtub ristimisest: kristlane pöördub ikka uuesti tagasi selle armu juurde, mille ta on saanud ristimises. Apostel Johannes kirjutab: „Kui me oma patud tunnistame, on tema ustav ja õige, nõnda et ta annab andeks meie patud ja puhastab meid kogu ülekohtust.“ (1Jh 1:9). Patutunnistus ilma andeksandmiseta oleks pelgalt pool asja – missa alguse tuum ei ole meie patt, vaid Jumala lepitav andestus.

Niisiis: vaimulik lausub sissejuhatavad sõnad ja seejärel palvetab kogu kogudus põlvitades või seistes üheskoos patutunnistuse. Missalehel on kaks patutunnistuse palvet: pikem, mis algab sõnadega „Kõigeväeline Jumal, halastaja Isa! Mina, vaene patune inimene, tunnistan Sulle oma patud üles...“, ja lühem: „Mina tunnistan Sulle, püha Jumal...“. Eliisabeti kirikus kasutatakse pikemat paastuajal ja lühemat muul ajal. Lühem palve ei tähenda, et see oleks pikemast vähem sisukas. Iga sõna on siin oluline:

**Mina tunnistan Sulle, püha Jumal,
et olen mõtte, sõna, teo ja tegematajätmisega
palju pattu teinud.
Mõtle minu peale oma halastuses**

ja anna mulle mu patud andeks Jeesuse Kristuse pärast.

Palves nimetame niisiis nelja viisi, kuidas inimene võib pattu teha: mõttes ja sõnas, teos ja tegematajätmises. Patt ei ole ainult see, kui teeme kurja, vaid ka hea, mis jääb tegemata. Mitte ainult sõnad, mida lausume, vaid ka mõtted, millele oma südames ruumi anname.

Palve järel lausub vaimulik armukuulutuse või palve andeksandmise pärast ja kogudus vastab: „Aamen.“

Ühispihi kõrval on luterlikus kirikus alati olnud võimalus ka isiklikuks ehk erapihiks vaimuliku juures. Kui soovid enne missat pihil käia, lepi see kokku koguduse vaimulikuga.

Kyrie

Patutunnistusele järgneb palvehüüe *Kyrie eleison* – „Issand, halasta“. Eliisabeti kirikus laulab kogudus selle kolmeosalisena: „Issand, halasta! Kristus, halasta! Issand, halasta!“

Kyrie on läänekiriku missa üks vanimaid osi, mis on kasutusel vähemalt 4.–5. sajandist. Kui läänekirikus sai liturgia keeleks ladina keel, jäi Kyrie liturgiasse alles varem laialt levinud kreeka keeles. Et see on säilinud tänapäevani, on ilus märk kiriku katoolsusest. Sõna *katoolne* (kr *katholikos* – „üldine, kogu maailma hõlmav“) ei tähenda siin Rooma-Katoliku Kirikut, vaid seda, et Kristuse kirik on üks üle kõigi aegade, rahvaste ja keelte. Samal põhjusel laulame tõlkimata ka heebreakeelseid sõnu *aamen*, *halleluuja* ja *hoosianna*. Eesti keeles väljendavad sama mõtet usutunnistuste sõnad „üht püha kristlikku Kirikut“ (apostlik) ja „ühtainust, püha, kristlikku ja apostlikku Kirikut“ (Nikaia): mõlema usutunnistuse algtekstis seisva vanakirikliku sõna *katoolne* tõlkis Martin Luther saksa keelde sõnaga *christlich*, „kristlik“ ning sealt on see tulnud ka meie liturgilistesse tekstidesse.

Kyrie ei ole üksnes abipalve. See on ka austusavaldus ja usutunnistus: me tunnistame, et Issand on meie ainus tõeline aitaja. Antiikmaailmas tervitati samasuguse hüüdega valitsejat, näiteks Rooma keisrit, kui ta rahva ette

astus. Kristlased võtsid vormeli üle, tunnistades, et tõeline Valitseja on Jeesus Kristus, kes on oma rahva keskel.

Palve „halasta“ esineb evangeeliumides sageli. Kaks pimedat hüüavad Jee-riko juures: „Halasta meie peale, Issand, Taaveti Poeg!“ (Mt 20:30–31; vrd Mt 9:27; Lk 18:38) – kreeka keeles *Kyrie, eleēson hēmas*, täpselt seesama vormel, millest sai hiljem kiriku palve. Kaananlanna palub: „Issand, Taaveti Poeg, halasta minu peale!“ (Mt 15:22) ja kümme pidalitöbist hüüavad: „Jee-sus, Õpetaja, halasta meie peale!“ (Lk 17:13).

Samasugune palve kõlab Vana Testamendi psalmides: „Jumal, ole mulle armuline oma heldust mööda“ (Ps 51:3), „Ole meile armuline, Issand, ole meile armuline“ (Ps 123:3). Vana Testamendi vanimas kreekakeelses tõlkes Septuagintas (ld *septuaginta* – „seitsekümmend“, pärimuse järgi seitsmekümne tõlkija töö, valminud 3.–1. sajandil eKr) seisab neis kohtades sageli just *eleēson*.

Gloria ja Laudamus

Kyriele vastab ülistus – *Gloria* (ld „au“), inglite laul jõuluööl. Vaimulik alustab: „Au olgu Jumalale kõrges!“ ja kogodus jätkab: „Ja maa peal rahu ja inimestest hea meel“ (vrd Lk 2:14; liturgias kasutatakse vanemat tõlget). Palvele „Issand, halasta“ on Jumal vastanud oma Poja sündimisega inimeseks.

Miks lauldakse jõululaulu igal pühapäeval? Sest kristlik usk on inkarnatsiooni usk. Inkarnatsioon (ld *incarnatio* – „lihakssaamine“) tähendab, et Jumala Poeg sai inimeseks: „Ja Sõna sai lihaks ja elas meie keskel“ (Jh 1:14). Igal missal puudutab taevas maad ja Kristus tuleb oma rahva keskele – seepärast sobib jumalateenistuse algusesse jõuluöö ülistuslaul. Ülistus on loodu loomulik vastus Jumala armule.

Gloriale järgneb ülistuslaul pühale Kolmainisusele. Suurtel pühadel on selleks *Laudamus* (ld „me kiidame“) – vanakiriklik hümn, mis on tuntud vähemalt 4. sajandist ja mille refrääni „Me kiidame Sind, me ülistame Sind, me kummardame Sind, me austame Sind“ laulab kogodus kaasa. Laudamuse keskel kõlab palve, mis kordub hiljem taas armulaua juures: „Issand Jumal, Jumala Tall, Isa Poeg, kes Sa maailma patu ära kannad, halasta meie peale.“ Tavalistel pühapäevadel lauldakse selle asemel „Kiriku laulu- ja palveraa-

matu“ esimese laulu „Au, kiitus olgu igavest“ esimest salmi või mõnd muud kolmainu Jumala ülistuseks sobivat laulu.

Paastuajal Gloriat ei laulda. Tavaliselt jääb see ära ka advendiajal: ootuse ajal hoiab kirik inglite laulu jõuluööks.

Päeva palve

Jumalateenistuse sissejuhatuse lõpetab päeva palve ehk kollekta (ld *collecta*, sõnast *colligere* – „kokku koguma“). See lühike palve koondab kokku koguduse palved ja pühapäeva teema ning juhatab edasi Jumala sõna kuulama. Päeva palve vahetub iga pühapäevaga koos piiblitlugemistega. Sellele eelneb tervitus „Issand olgu teiega“ – „Ja sinu vaimuga“; palve lõpeb sõnadega „...igavesest ajast igavesti“ ja kogudus vastab lauldes aameniga.

Klassikalisel kollektal on sajandite jooksul kujunenud selge ülesehitus. Kui see on sulle tuttav, on kergem palve sõnu jälgida ja need oma palveks teha.

Osa	Näide
1. Pöördumine Jumala poole	Jumal, kõige valguse allikas,
2. Meenutus sellest, kes Jumal on või mida ta on teinud (sageli kõrvallausena „kes...“)	Sina lasksid Siimeonil ja Hannal templis näha oma Poega, maailma Päästjat.
3. Palve	Juhi oma Vaimuga ka meid,
4. Palve eesmärk („et...“, „nii et...“)	nii et me ära tunneksime pääste, mille Sa oled valmistanud Iisraelile ja kõigile rahvastele,
5. Lõpuvormel ehk doksoloogია	Jeesuses Kristuses, meie Issandas, kes koos Sinuga Püha Vaimu ühtsuses elab ja valitseb igavesest ajast igavesti. – Aamen.

Doksoloogia (kr *doxologia* – „ülistussõna“) on palvet lõpetav kolmainu Jumala ülistus. Kogudus vastab sellele aameniga.

Sõna

Piiblilugemised

Missa teist suurt osa nimetatakse sõnaliturgiaks. Siin räägib Jumal meiega oma sõna kaudu ja kogudus vastab talle. EELK jumalateenistuste juhend ütleb, et Jumala sõna laud peab olema rikkalikult kaetud: pühapäeval ja kirikupühal loetakse soovitatavalt kolm piiblilõiku. Esimene on Vanast Testamendist, teine Uue Testamendi kirjadest – seda nimetatakse epistlik (kr *epistolē* – „kiri“) – ja kolmas evangeeliumist (kr *euangelion* – „rõõmusõnum“). Lugemised on valitud kirikuaasta kava järgi nii, et need valgustavad üksteist ja pühapäeva teemat. Kahe esimese lugemise lõpus ütleb lugeja: „... see on Jumala sõna“ ja kogudus vastab: „Tänu olgu Jumalale.“

Pärast esimest lugemist vastab kogudus sageli psalmiga. Psalmid on Vana Testamendi palved ja laulud, Jeesuse enda palveraamat. Psalmi kordussalmi ehk antifoni (kr *antiphōnē* – „vastukõla“) laulab kogu kogudus, salme laulab kantor ehk eeslaulja või koor. Psalmi asemel võib olla ka koorilaul või instrumentaalmuusika.

Epistli ja evangeeliumi vahel lauldakse päeva laul – pühapäeva peamine koguduselaul, mis on seotud päeva evangeeliumiga. Keskajal lauldi sel kohal psalmi lugemispuldi astmel (ld *gradus* – „aste“, sellest ka mõnikord esi-nev nimetus *gradauallaul*); reformatsiooni ajal asendus see koguduse ühise koraaliga. Päeva laul on luterliku jumalateenistuse eripära.

Evangeeliumile eelneb halleluuja (heebrea keeles „kiitke Issandat!“). Kogudus tõuseb püsti, sest nüüd kõneleb Kristus ise: evangeeliumis kuuleme Jeesuse enda sõnu ja tegusid. Evangeeliumi lugemine lõpeb sõnadega „... see on Issanda sõna“ või „... see on püha evangeelium“ ja kogudus vastab: „Kiitus olgu Sulle, Kristus.“ Selle vastusega pöördub kogudus otse Kristuse poole, kes on just kõnelnud. Paastuajal halleluujat ei laulda – see jäetakse ülestõusmisööks.

Piibli lugemine on olnud jumalateenistuse osa kiriku algusest peale. 2. sajandi kristlik filosoof Justinus Märter (u 100–165) kirjeldab pühapäevast jumalateenistust nõnda:

„Päikese järgi nimetatud päeval (pühapäeval) tulevad kokku kõik, kes ühes linnas või maakohas elavad, ning apostlite mälestusi ja prohvetite kirjutusi loetakse niikaua, kui aeg lubab. Kui siis lugeja on lõpetanud, manitseb ja õhutab eestseisja jutluses neid häid õpetusi järgima. Siis tõuseme ja teeme üheskoos palvet...” (Esimene apoloogia, 67)

Apostlite mälestuste all mõtleb Justinus evangeeliume, eestseisja all koguduse juhti. Jumalateenistuse põhijooned – lugemine, jutlus ja ühine palve – on niisiis olnud kristlaste kooskäimiste loomulik osa üsna algusest alates.

Jutlus

Piiblilugemistele järgneb jutlus. Selle ülesanne on avada ja seletada loetud Jumala sõna ning anda kuulajale edasi Kristust, lihaks saanud Sõna. Jutlus ei ole loeng ega arvamislugu, ammugi mitte jutlustaja teravmeelsuse või eruditsiooni tõendamise viis: jutlus aitab kogudusel kuulda, mida Jumal loetud piiblitekstide kaudu täna meile ütleb.

Jutlusele järgneb sageli lühike vaikus või muusikapala, mille ajal saab iga kirikuline kuuldu üle mõtiskleda.

Usutunnistus

Isiklikule kõnetusele on kohane vastata. Jumala kõnetusele, kuulnud sõnale, vastab kogudus usutunnistusega ehk *Credoga* (ld „ma usun“). Kirikus kasutatakse kaht vanakiriklikku usutunnistust: apostlikku usutunnistust, mis on tihedalt seotud ristimisega, ja Nikaia usutunnistust, mis on traditsiooniliselt missa usutunnistus. Nikaia usutunnistus võeti vastu Nikaia kirikukogul aastal 325 ja sai lõpliku kuju Konstantinoopoli kirikukogul aastal 381. Seda kasutavad nii lääne- kui ka idakirikud.

Elišabeti kirikus palvetatakse pühapäeviti tavaliselt apostlikku usutunnistust. Suurtel kirikupühadel loetakse Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistust, mille tekst on lauluraamatu lõpus. Mõlemad on toodud ka vihiku lisas 1.

Usutunnistust lugedes ei väljenda inimene üksnes oma isiklikku veendumust. Ta liitub kogu kiriku usuga – ka neil päevadel, mil tema enda usk on nõrk.

Kirikupalve

Sõnaliturgia lõpetab ühine eestpalve ehk kirikupalve. Selles kannab kogudus Jumala ette maailma ja kaasinimeste rõõmud, vajadused ja hädad: kiriku, rahva ja riigi, haiged ja leinajad, kõik, kes vajavad abi. Iga palveosa järel palvetab kogudus lauldes: „Kuule meid, armas Issand Jumal!“ ja palve lõpeb aameniga. Kirikupalves nimetatakse ka nende nimed, kes on hiljuti ristitud, konfirmeeritud, laulatatud või maetud, ning mälestatakse lahkunuid.

Eestpalve on kristlaste eesõigus ja ülesanne. Kristus on õpetanud meid pöörduma Jumala poole kui oma hea Isa poole ning Püha Vaim annab julguse lausa familiaarselt hüüda: „Abba! Isa!“ (Rm 8:15). Nii saab kogudus seista Jumala ees palvetades ka nende eest, kes ise ei palveta või ei oskagi palvetada.

Armulaud

Annid ja korjandus

Armulaualiturgia algab altari katmisega. Altarile tuuakse leib ja vein; samal ajal lauldakse andide- ehk korjanduslaulu ja kogutakse korjandus. Korjandus on koguduse tänu- ja armastusohver: sellega täname Jumalat tema andide eest ja kanname ühiselt hoolt koguduse ja kiriku töö eest. Kogutud annid tuuakse altari juurde ja vaimulik õnnistab neid.

Varases kirikus töid kristlased jumalateenistusele kaasa oma annid loomulikul kujul – leiba, veini ja muud. Osa neist pühitseti armulauaks, osa kasutati jumalateenistuse järel armastussöömaajal (praeguse kirikukohvi analoog) ning osa jagati vaestele. Tänapäeval toome leiva ja veini asemel raha, kuid mõte on sama: me toome Jumala ette osa sellest, mida oleme temalt saanud, ja tema teeb meie vähesest midagi suurt ja head.

Andide toomine ja armulaua vastuvõtmine näitavad kristliku elu kahesuunalist liikumist. Me oleme kutsunud andma Jumalale iseennast koos oma aja ja annetega – ja tema annab meile vastu iseennast.

Oma ande kokku pannes väljendame ka ühtsust: me tegutseme ühise eesmärgi nimel ja ehitame üles seda ihu, mille pea on Kristus (vrd Ef 4:15–16).

Armulauapalve: prefatsioon, Sanctus ja Benedictus

Nüüd algab armulauapalve ehk suur tänupalve. See on missa kõige pühalikum palve, mida peab alati jumalateenistust juhtiv vaimulik ehk tselebrant (ld *celebrare* – „pühitsema“). Selle keskmes on Jeesuse sõnad armulaua seadmisest.

Palve algab kolmeosalise dialoogiga:

L: Issand olgu teiega.

K: Ja sinu vaimuga.

L: Ülendage oma südamed.

K: Meie ülendame südamed Issanda poole.

L: Tänage Issandat, meie Jumalat.

K: See on õige ja kohus.

„Ülendage oma südamed“ tähendab: jätke maised mured hetkeks kõrvale ja suunake tähelepanu Jumalale. See dialoog on liturgia vanimaid tekste ja on tuntud juba 3. sajandist.

Järgneb prefatsioon (ld *praefatio* – „sissejuhatuse“) – kirikuaasta järgi vahelduv kiitus, milles tänatakse Jumalat tema lunastustöö eest Kristuses. Prefatsioon lõpeb kutsega ühineda inglite ja kõigi pühade hulga taevase kiituslauluga ning kogudus laulab põlvitades või seistes *Sanctuse* (ld „püha“):

Püha, püha, püha on meie Jumal, me Issand Sebaot.

Taevas ja maa on täis Tema au.

(Taevas ja maa on täis Tema au.)

Hoosianna kõrges!

Kiidetud olgu, kes tuleb Issanda nimel.

Hoosianna kõrges!

Rida „Taevast ja maa on täis Tema au“ laulame kaks korda kirikumuusika loogika tõttu, väiksema osavõtjaskonnaga missadel, näiteks mõnikord argipäeviti, kui liturgiat ei laulda vaid lausutakse, siis seda rida ei korrata.

Sebaot on heebrea keeles „vägede“: Jumal ei ole mingi kõrvaline tegelane või karrikatuurne habemega vanamees pilvepiiril, vaid taevaste vägede Valitseja. Sanctuse sõnad pärinevad prohvet Jesaja kutsumisnägemusest:

„Sel aastal, kui kuningas Ussija suri, nägin ma Issandat istuvat suurel ja kõrgel aujärjel, ja tema kuue palistused ulatusid templi seinast seina. Temast kõrgemal seisis seeravid; igaihel neist oli kuus tiiba: kahega ta kattis oma palet, kahega ta kattis oma jalgu ja kahega ta lendas. Ja need hüüdsid üksteisele ning ütlesid: „Püha, püha, püha on vägede Issand! Kogu maailm on täis tema au!“ Ja uksepiidad vabisesid hüüdjast häälest ning koda täitus suitsuga“ (Js 6:1–4).

Sama hüüd kõlab Uue Testamendi viimases raamatus, kus nägija Johannes näeb taevast jumalateenistust: neli olevust ei lakka ööl ega päeval hüüdmast „Püha, püha, püha on Issand Jumal, Kõigeväeline, kes oli ja kes on ja kes tuleb!“ (Ilm 4:8). Sanctus ei ole niisiis kiriku enda leiutis. Kogudus ei alusta uut laulu, vaid ühineb sellega, mis taevast juba kõlab: maapealne jumalateenistus on osa taevasest liturgiast, mis ei katke kunagi. (Vt ka III peatükk, „Eelmaitse taevasest liturgiast“.)

Sanctuse teine osa, *Benedictus* (ld „kiidetud olgu“), tervitab Kristust, kes tuleb armulauas oma rahva keskele. Need on sõnad, millega rahvas tervitas Jeesust Jeruusalemma saabumisel: „Hoosanna Taaveti Pojale! Õnnistatud olgu see, kes tuleb Issanda nimel! Hoosanna kõrgustes!“ (Mt 21:9). *Hoosianna* on heebrea keeles palve „Issand, aita!“, „Päästa ometi!“ (vrd Ps 118:25–26); Jeesuse ajaks oli sellest saanud ka rõõmus austushüüe. Meie liturgias kasutatakse vana kuju *hoosianna*, 1997. aasta piiblitõlkes on see sõna kirjutatud *hoosanna*.

Seadmissõnad

Sanctusele järgneb armulauapalve põhiosa. Selles meenutatakse Jumala lunastustööd loomisest kuni Kristuse kannatuse, surma, ülestõusmise, taeva-

minemise ja tagasitulekuni ning palutakse Püha Vaimu. Palvet Püha Vaimu läkitamise pärast nimetatakse *epikleesiks* (kr *epiklēsis* – „appihüüdmine“). Selles palutakse, et Isa läkitaks oma Vaimu ja teeks Kristuse meile leivas ja veinis ligiolevaks ning valmistaks koguduse armulauda õigesti vastu võtma.

Palve keskmes on seadmissõnad (ld *verba testamenti*) – Jeesuse sõnad viimisel õhtusöömaajal. Apostel Paulus kirjutab:

„... Issand Jeesus sel ööl, mil tema ära anti, võttis leiva, tänas, murdis ja ütles: »See on minu ihu, mis teie eest antakse. Tehke seda minu mälestuseks!« Selsamal kombel võttis ta ka karika pärast õhtusöömaaga ja ütles: »See karikas on uus leping minu veres. Nii sagedasti kui te sellest joote, tehke seda minu mälestuseks!«“ (1Kr 11:23–25)

Liturgias kõlavad seadmissõnad evangeeliumide ja Pauluse kirja põhjal koostatud kujul. Nende ajal tõstab vaimulik leiva ja karika üles (*elevatsioon*, ld *elevatio* – „ülestõstmine“), et kogudus näeks Kristuse ihu ja verd ning saaks teda palves tänada. Seejärel ütleb vaimulik: „See on usu saladus“ ja kogudus vastab: „Issand, me kuulutame Sinu surma ja tunnistame Sinu ülestõusmist, kuni Sa tuled oma kirkuses.“ Selle aklamatsiooni aluseks on Pauluse sõnad: nii sageli kui me sööme seda leiba ja joome karikast, kuulutame Issanda surma, kuni ta tuleb (vt 1Kr 11:26).

Armulauapalvesse kuulub ka *anamnees* (kr *anamnēsis* – „meenutus“). Piibellik meenutamine ei ole lihtsalt möödunudle mõtlemine. Kui Jeesus ütleb „Seda tehke minu mälestuseks“, saab meenutatu tõeliselt kohalolevaks: Kristuse ainukordne ohver ei jää kahe aastatuhande taha, vaid me saame sellest osa siin ja praegu.

Armulauapalve lõpeb doksoloogiaga „... Tema läbi, Temaga ja Temas olgu Sulle, Jumal, kõigeväeline Isa, kõik au ja kirkus igavesti“ ja koguduse ühise aameniga.

Issanda palve

Issanda palvega algab armulaua jagamise osa. Kogudus palvetab põlvitades või seistes üheskoos Meie Isa palve, mille Jeesus ise on oma jüngritele õpe-

tanud (Mt 6:9–13; Lk 11:2–4). Palve lõpusõnad „Sest Sinu päralt on riik ja vägi ja au igavesti“ on jumalateenistustlikust praktikast võrsunud doksoloo-gia, mis ei kuulu evangeeliumide teksti, kuid on palve juurde liidetud juba varakristlikul ajal.

Meie Isa palve koht just siin ei ole kaugeltki juhuslik. Kirikuisad – kiriku esimeste sajandite suured õpetajad – nägid palves „Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev“ ka viidet armulauale, taevasele leivale. Palve „Ja anna meile andeks meie võlad, nagu meiegi andeks anname oma võlglastele“ valmistab samas ette ka rahutervitust: enne kui astume koos Issanda lauale, teeme rahu Jumala ja üksteisega.

Rahutervitus

Vaimulik palvetab armulauas kohal oleva Kristuse poole rahu pärast ja kogudus vastab aameniga. Seejärel ütleb vaimulik: „Issanda rahu olgu alati teiega“ ja kogudus vastab: „Ja sinu vaimuga.“ Nüüd võivad kirikulised soovida Issanda rahu ka üksteisele. Nõnda kinnitame oma kavatsust tulla armulaua juurde puhta südamega, ilma kibestumuse ja lahkarvamusteta. Rahutervituse (ld *pax* – „rahu“) eeskuju on ülestõusnud Kristuse tervitus jüngeritele: „Rahu teile!“ (Jh 20:19). Vanimates kristlikes liturgiates oli kasutusel rahusuudlus (vrd Rm 16:16), millest pärinebki meie tänapäevane rahusoov.

Rahusoovi taustal meenuvad meile ehk Jeesuse sõnad: „Kui sa nüüd oma ohvriandi altarile tood ja sulle tuleb meelde, et su vennal on midagi sinu vastu, siis jäta oma and altari ette ja mine lepi esmalt ära oma vennaga ja alles siis tule ja too oma and!“ (Mt 5:23–24).

Leiva murdmine ja Jumala Tall

Seejärel murrab vaimulik armulaualeiva. Leiva murdmine oli apostlite ajal armulaua üks nimetusi (Ap 2:42) ja just leiva murdmises tundsid Emmause teel käinud jüngrid ära ülestõusnud Issanda (Lk 24:30–31, 35). Leiva murdmine tuletab meelde Kristuse ristisurma, kuid väljendab ka seda, et Kristuses oleme üks Jumala rahvas. Leiba murdes ütleb vaimulik apostel Pauluse sõnade põhjal (1Kr 10:16–17): „Leib, mida me murrame, on Kristuse ihu

osadus. Karikas, mida me õnnistame, on Kristuse vere osadus. Nõnda oleme meiegi üks ihu, sest me kõik saame osa ühest ja samast leivast.“ Üks vanimaid kristlikke palveid, 1.–2. sajandist pärit õpetuskirjast *Didache* ehk „Kaheteistkümmne apostli õpetus“, ütleb: „Nii, nagu see leib oli laiali hajutatud üle mägede ja on saanud kokku üheks, nõnda kogutagu Sinu kogudus maa äärtelt Sinu riiki“ (*Didache* 9:4).

Leiva murdmise ajal laulab kogudus *Agnus Dei* (ld „Jumala Tall“): „Kristus, Jumala Tall, kes maailma patu ära kannad, halasta meie peale“ – ja kolmandal korral – „anna meile oma rahu“. Hümmi aluseks on Ristija Johannese sõnad Jeesusest kui Jumala Tallest, kes kannab ära maailma patu (Jh 1:29).

See kujund pärineb muistse Iisraeli vabanemisloost. Ööl, mil Iisrael pääses Egiptuse orjusest, tappis iga pere talle ja määris selle verrega oma uksepiidad; nii läks surm nende majadest mööda (2Ms 12). Selle öö mälestuseks peavad juudid igal aastal paasapüha ning sel puhul tapetud tall on paasatall. Jeesus seadis armulaua paasapühade ajal ning apostel Paulus kirjutab, et meie paasatall on Kristus, kes on ohverdatud (1Kr 5:7). Tema on surnud selleks, et vabastada kõik inimesed patu ja surma orjusest. *Agnus Dei* ajal pöördub kogudus tema poole, paludes halastust ja rahu.

Armulaua jagamine

Vaimulik kutsub armulaualiseid altari juurde pühakirjast pärit sõnadega: „Vaata, see on Jumala Tall, kes kannab ära maailma patu. Õndsad on need, kes on kutsutud Talle söömaajale“ (vrd Jh 1:29; Ilm 19:9). Kogudus vastab samuti evangeeliumist pärinevate Kapernauma väeülemade sõnadega (vrd Mt 8:8): „Issand, ma ei ole seda väärt, et Sa tuled mu juurde, ütle vaid üksainus sõna, siis saab minu hing terveks.“ See on alandliku usu palve: keegi meist ei ole oma tubliduse tõttu armulauast osasaamist „väärt“, kuid Kristuse sõna on see, mis teeb meid kõlblikuks.

Armulaua vastuvõtmist nimetatakse ka armulauaosaduseks (ld *communio* – „osadus“). Leiba ja veini vastu võttes saame osa Kristuse ihust ja verest, tema ristiohvrist ja selle viljadest: pattude andeksandmisest, elust ja õndsusest. Luterlik kirik usub ja õpetab, et Kristus on armulauas tõeliselt kohal – leivas ja veinis antakse meile tema tõeline ihu ja veri, nii nagu ta on seda

töötanud (vrd Augsburgi usutunnistus, X). Kuidas see sünnib, jääb siin maa peal saladuseks; Jumala töö on aga kindel.

Armulaud kinnitab ka meie osadust üksteisega – mitte ainult oma kogudusekaaslastega, vaid kõigi kristlastega üle maailma, ka nendega, kes on siit ilmast juba lahkunud ja kuuluvad taevasesse kogudusse, ja nendega, kes võib-olla alles paljude aastate pärast siia ilma sünnivad.

Pärast armulaua vastuvõtmist oma kohale naastes, kui armulauda jagatakse veel teistele, on hea aeg isiklikuks tänupalveks. Selleks sobivad Kiriku laulu- ja palveraamatu palveraamatu osas olevad palved pärast armulauda; mõned neist on toodud ka selle vihiku lisa 3. Mõistagi oled teretulnud laulma kaasa ka Taizé laule, mida meie koguduses on tavaks armulaua jagamise ajal üheskoos laulda. Kui soovid, võid selleks laenutada ka pehmete punaste kaantega lauliku kiriku peakse juurest.

Kes võib armulauda vastu võtta?

EELK kirikuseaduse (§ 13) järgi on õigus armulauda vastu võtta:

- igal konfirmeeritud EELK liikmel;
- iga sellise kiriku õigustatud liikmel, kellega EELK on lepingu alusel armulauaosaduses;
- igal ristitud lapsel, kes mõistab eakohaselt armulaua tähendust ja tuleb armulauale koos oma vanema või mõne teise konfirmeeritud kirikuliikmega.

Eliisabeti kiriku missalehel on see sõnastatud nii: armulauda saavad vastu võtta ristitud ja konfirmeeritud kristlased, kes usuvad, et saavad armulaua osa Kristuse tõelisest ihust ja verest; lapsi ning konfirmeerimata noori ja täiskasvanuid vaimulik õnnistab. Kui vanemad soovivad, et nende ristitud laps hakkaks armulauda vastu võtma, pöörduvad nad kõigepealt koguduse õpetaja poole.

Kaalukatel hingehoidlikel põhjustel võivad armulauda vastu võtta ka teiste kirikute liikmed, kes usuvad, et nad saavad armulauas Kristuse tõelise ihu ja vere. Erandolukorras, näiteks raske haiguse korral, võib vaimulik jagada armulauda ka ristitud, kuid konfirmeerimata täiskasvanule.

Kui sa ei ole kindel, kas võid armulauale tulla, küsi julgesti vaimulikult enne või pärast jumalateenistust.

Kuidas armulauale tulla?

- Armulauda võetakse üldjuhul vastu altarivõre ees põlvitades.
- Kristuse ihu vastu võtmiseks avab armulaualine suu ning pühitsetud armulaualeib asetatakse tema keelele.
- Pühapäevastel missadel, kus armulaualisi on palju, kastab jagaja Kristuse ihu enne armulaulise keelele asetamist karikasse (*intinctio*, ld „sissekastmine“), nii et usklik saab korraga osa nii Kristuse ihust kui ka verest. Argipäevamissal jagatakse armulauda enamasti kahel kujul: esmalt saab usklik vaimulikult Kristuse ihu ja seejärel joob karikast Kristuse verd; jagaja hoiab karikat või ulatab selle armulaulisele kätte.
- Jagaja sõnadele võib vastata: „Aamen.“ Pärast sakramendi vastuvõtmist võib end ristimärgiga õnnistada.
- Kui sa ei saa või ei soovi armulauda vastu võtta, kuid tuled altari juurde õnnistust saama, aseta parem käsi rinnale. Vaimulik paneb käe sinu pea peale ja õnnistab sind.

Kuidas armulauaks valmistuda?

Apostel Paulus kutsub armulauale tulijat iseennast läbi katsuma (1Kr 11:28). See ei tähenda, et armulauale võiks tulla ainult see, kes on „piisavalt hea“. Armulaud ei ole tasu vagaduse eest, vaid ravim patustele. Martin Luther seletab Väikeses katekismuses, et paastumine ja keha ettevalmistamine on küll hea väline kord, kuid tõeliselt valmis on see, kes usub sõnu „teie eest antud“ ja „teie eest valatud pattude andeksandmiseks“.

Iga kristlane, kes võib armulauda vastu võtta ega ela teadlikult ja tahtlikult kahetsemata patus, on oodatud armulauale igal jumalateenistusel. Kui miski rõhub südant, on võimalus pihiks – ühiselt missa alguses või eelnevalt isiklikult vaimuliku juures.

Palve pärast armulauda

Pärast armulaua jagamist võib olla vaikushetk. Seejärel kutsub vaimulik kogudust tänama: „Tänage Issandat, sest tema on hea. Halleluuja!“ ja kogudus vastab lauldes: „Ja Tema heldus kestab igavesti. Halleluuja!“ See on

Piibli psalmide raamatu sagedane refrään (nt Ps 106:1; 118:1; 136:1), Jumala rahva tänuhüüd läbi aegade.

Järgneb palve pärast armulauda (ld *post communionem* – „pärast osadust“), milles vaimulik tänab kogu koguduse nimel Jumalat tema anni eest ja palub, et see kannaks vilja koguduse elus. Kogudus liitub palvega, lauldes aamenit. Mõned palved, mida võib armulaua järel ka ise vaikselt palvetada, on toodud lisas 3.

Läkitamine

Õnnistamine

Missa lõpeb õnnistusega. Vaimulik lausub Aaroni õnnistuse, mille Jumal andis Moosese kaudu Iisraeli preestritele:

„Issand õnnistagu sind ja hoidku sind!

Issand lasku oma pale paista sinu peale ja olgu sulle armuline!

Issand tõstku oma pale sinu üle ja andku sulle rahu!“ (4Ms 6:24–26)

Jumal lisab juurde: „Nõnda pandagu minu nimi Iisraeli laste peale ja mina õnnistan neid!“ (4Ms 6:27). Seejärel õnnistab vaimulik kogudust Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimel ning teeb ristimärgi; kogudus vastab kolmekordse aameniga. Nii lõpeb jumalateenistus samade sõnadega, millega see algas.

See meenutab, et nagu koguduse ühine liturgia, nii on ka kristlase igapäevane elu jumalateenistus. Apostel Paulus nimetab elu, mis on antud Jumalale, „mõistlikuks jumalateenistuseks“ (Rm 12:1).

Lõpulaul ja läkitamine

Õnnistusele järgneb lõpulaul. Seejärel öeldakse kirikuteated koguduse eelseisvatest sündmustest. Lõpuks läkitab vaimulik koguduse sõnadega „Minige Jumala rahus!“ ja kogudus vastab: „Tänu olgu Jumalale.“ Me täname ka läkitamise eest: meid ei saadeta maailma üksi, vaid Jumala rahus.

Läkitus ei ole pelgalt jumalateenistuse lõpetamine, vaid kiriku misjonitöö algus – just sellest on missa saanud oma nime. Apostlite tegude raamat kirjeldab esimest Jeruusalemma kogudust: kristlased püsisid apostlite õpetu-

ses ja osaduses, leivamurdmises ja palvetes, võtsid rõõmsa ja siira südamega toitu ning kiitsid Jumalat. Ja Issand lisas iga päev nende hulka neid, kes päästeti (vt Ap 2:42–47). Nende inimeste elu, kes on jumalateenistusel kohtunud ülestõusnud Issandaga, on juba ise tunnistus.

Kokkuvõtteks

Püha missa on niisiis Jumala ja inimese kohtumine. Jumal teenib meid: ta kogub meid kokku, andestab, kõnetab oma sõnas ja annab end meile armulauas. Meie teenime teda: tunnistame oma patud, kuulame, tunnistame usku, palvetame, täname ja ülistame. Missal saab kogudus selleks, kes ta on – Kristuse ihuks, Püha Vaimu templiks, Jumala riigi nähtavaks märgiks maailmas.

Alexander Schmemmann on kirjutanud, et rõõmu ei saa analüüsida ega defineerida – rõõmusse saab vaid siseneda. „Mine oma isanda rõõmupeole!“ (Mt 25:21). Seepärast on missa lõpp alati ka algus: siit läkitatakse meid tagasi maailma, et kanda sinna Jumalalt saadud armastust – oma kaasinimesi teenides ja neile head tehes.

II

Kirikuaasta ja liturgilised värvid

Esimest korda kirikusse astudes võib jääda mulje, et seal on kõik alati ühesugune. Tegelikult elab kirik aastaringis, mis muudab iga nädalaga – mõnikord sagedaminigi – veidi jumalateenistuse teemat ja meeleolu, laule, piiblit lugemisi ja palveid, samuti vaimuliku rõivaste ja teiste kirikutekstiilide värvi ja tekstiiligi. Seda ringi nimetatakse kirikuaastaks.

Kirikuaasta pole pelgalt kalender pühade meeldetuletamiseks. See on viis, kuidas kogudus elab igal aastal uuesti läbi Kristuse elu ja lunastustöö: ootuse ja sündimise, ilmumise, kannatuse ja surma, ülestõusmise, taevaminemise ja Püha Vaimu väljavalamise. Seejärel aga asetab kirikuaasta meie ette kutse ning suunised lasta sellel lunastustööl ka meie eludes viljakaks saada.

Miks kirikul on oma aasta?

Inimene elab ajas ja mõtestab aega meenutuste kaudu: me tähistame sünnipäevi, mitmesuguseid aastapäevi ja riigipühi. Ka kristlased on juba kiriku algusaegadest peale pühendanud kindlaid päevi ja aegu Jeesuse elu ja õpetusega seotud sündmustele. Nii ei jää usk üldiseks tundeks ning mõtted ei keerle üksnes omaenda lemmikteemade ümber.

EELK jumalateenistuste juhend nimetab kirikuaastat Kristuse lunastustöö anamneesiks ehk meenutuseks, mis teeb meenutatava kohalolevaks (vt I peatükk, „Seadmissõnad“). Kui kogudus kuuleb jõuluööl inglil sõnumit Päästja sünnist (Lk 2:11), ei räägita ainult sellest, mis juhtus kaks tuhat aastat tagasi Petlemmas, vaid sellest, et meile on täna sündinud Päästja, kes on Issand Kristus. Sama kehtib ülestõusmispühade, nelipühade ja kogu ülejäänud aastaringi kohta.

Kirikuaasta kasvab välja kahest juurest. Esimene on Kristuse lunastustöö – sellest pärinevad pühapäevad ja suured kirikupühad. Teine on kiriku enda ajalugu – sellest pärinevad pühakute ja märtrite mälestuspäevad, mis läbi maa peal rändav kirik peab meeles neid, kes on oma elu ja tunnistusega meile väärtuslikuks eeskujuks.

Kogu aastaringil on oma väike vaste ka igas nädalas. Nädala tähtsaim päev on, nagu nimigi ütleb, pühapäev – iganädalane püha päev, mis meenutab Kristuse ülestõusmist ja mida vanas kirikus nimetati ka Issanda päevaks (ld *dies dominica*; vrd Ilm 1:10). Reede jällegi on juba ammu ajast olnud Kristuse kannatuse ja surma meenutamise päev.

Aastaringi ülesehitus

Meie kirikuaasta ei alga mitte koos kalendriga 1. jaanuaril, ehkki ka see oleks sünnis, sest siis on meie Õnnistegija Jeesuse nimepäev ning uut aastat on väga sobilik alustada Jeesuse nimel. Sellegipoolest algame kirikuaastat juba tunduvalt varem, nimelt adventiaja esimesel pühapäeval – neljandal pühapäeval enne jõulupüha. Kirikuaasta esimene suur püha on jõulud ja neile eelneb ettevalmistusaeg.

Kirikuaastas on kolm suurt tsüklit ehk pühaderingi:

- **jõulutsükkel:** adventiaeg, jõuluaeg ning il mumispüha ja il mumisaeg;
- **ülestõusmispüha tsükkel:** eel paast, paastuaeg, suur nädal, ülestõusmisaeg ja nelipühad;
- **nelipühajärgne aeg ehk kirikupoolaasta,** mis kestab kirikuaasta lõpuni.

Kaht esimest tsüklit, adventist nelipühani, nimetatakse ka Issanda poolaastaks: siia jäävad peaaegu kõik suured pühad ja nende keskmes on Kristus ise. Kolmandat, nelipühast adventini, nimetatakse kirikupoolaastaks: selle keskmes on Püha Vaimu töö kirikus ja kristlase elus. Vana ütluse järgi on esimese poolaasta tunnuslause *Christus pro nobis* („Kristus meie eest“) ja teise oma *Christus in nobis* („Kristus meie sees“).

Osa pühi on kindla kuupäevaga, näiteks jõulud (25. detsember) ja kolmekuningapäev (6. jaanuar), küünlapäev (2. veebruar) ja paastumaarjapäev (25. märts). Teised liiguvad, sest need arvestatakse ülestõusmispüha järgi. Ülestõusmispüha peetakse esimesel pühapäeval pärast kevadise võrdpäevsuse (rahvakeeles ka kevadise pööripäeva) järgset täiskuud; kirikukalendris loetakse võrdpäevsuse päevaks 21. märts. Nii langeb ülestõusmispüha ajavahemikku 22. märtsist 25. aprillini ja koos sellega nihkuvad tuhkapäev, suur nädal, taevaminemispüha ja nelipühad. Ülestõusmispüha ajast oleneb ka see, kui pikk on sel aastal ilmumisaeg ja nelipühajärgne aeg.

Suuri pühi on vanasti peetud terve nädala. Kaheksapäevast pühadeaega ja ka selle viimast päeva nimetatakse *oktaaviks* (ld *octava* – „kaheksas“). Nii on uusaasta jõulude oktaav ja kolmainupüha nelipühade oktaav.

Jõulutsükkel

Advendiaeg

Nimi *advent* tuleb ladinakeelsest väljendist *adventus Domini* – „Issanda tulemine“. Advendiaeg kestab neli pühapäeva ja on ühtaegu rõõmus ootus ning tõsine ettevalmistus. Seda on nimetatud ka väikeseks paastuks, et eristada seda ülestõusmispühadele eelnevast suurest paastust.

Advendiaeg kõneleb Kristuse tulemisest neljas tähenduses: Jumal sai inimeseks Jeesus-lapses; Kristus tuli oma rahva keskele töotuste täitjana; Kristus tuleb koguduse keskele ja inimese südamesse sõnas ning sakramentides; Kristus tuleb aegade lõpul kogu maailma Issandana.

Esimene advendipühapäev meenutab Kristuse tulekut oma rahva keskele, teine tema teist tulekut viimsel päeval; kolmandal on keskmes Ristija Johannes kui Issanda tee valmistaja ja neljandal Maarja, kelle kaudu Jeesus tuli ilmale. Esimene lugemine on advendipühapäevadel tavaliselt prohvetite raamatutest: kogudus meenutab Jumala töotusi ja valmistub kuulma rõõmusõnumit nende täitumisest.

Advendiaja tuntuim komme on advendiküünlad: igal advendipühapäeval süüdatakse üks täiendav violetne küünal ning jõuludel lisandub neljale viies, valge Kristuse küünal.

Jõuluaeg

Jõuluaeg algab jõululaupäeva õhtul ja kestab ilmumispühani. Jeesuse sündimist hakati varakult tähistama talvise pööripäeva lähedal ning see on väga tähendusrikas: aasta pimedaimal ajal pühitseb kirik tõelise valguse tulekut maailma (vrd Jh 1:9).

Traditsiooniliselt on peetud suisa nelja jõulupüha, mille teemades vahelduvad Jumala armastus ja inimeste kurjus. 25. detsember on Kristuse sündimise püha ning 26. detsember esimärter Stefanose päev ehk tehvanipäev, 27. detsember apostel ja evangelist Johannese päev ning 28. detsember süüdalastepäev, mil meenutatakse kuningas Heroodese käsul tapetud Petlemma poisslapsi (Mt 2:16–18). Nõnda meenutab kirik, et kurjus ja patt, millest Päästja meid vabastama tuli, on tõelised ja kohutavad.

Jõuluaega kuuluvad veel jõuluaja esimene pühapäev, mil mõeldakse Pühale Perekonnale, vana-aastaõhtu ja uusaasta ehk Jeesuse nimepäev – kaheksas päev jõuludest, mil meenutatakse Jeesuse ümberlõikamist ja nimepanekut (Lk 2:21). On kõnekas, et kalendriaasta algab meie Päästja nimega: iga aasta on *annus Domini*, Issanda aasta. Sellest väljendist pärineb ka ajaarvamise lühend AD (*Anno Domini* – „Issanda aastal“).

Ilmumispüha ja ilmumisaeg

Kristuse ilmumise püha (kr *epiphaneia*, ld *epiphania* – „ilmumine“) peetakse 6. jaanuaril. Vanas kirikus tähistati sel päeval Jumala Poja ilmumist maailmale mitmel moel: Jeesuse sündimist, tema ristimist Jordanil ja esimest imetegu Kaana pulmas. Läänekirikus loetakse ilmumispühalt Idamaa tarkade külaskäigust Petlemma (Mt 2:1–12), mistõttu on püha rahvapärane nimi kolmekuningapäev. Tarkade kingitusi on traditsiooniliselt tõlgendatud nii, et kuld osutab Kristusele kui kuningale, viiruk tema jumalikkusele ja mürr tema surmale. Targad tulid paganarahvaste hulgast: sõnum Päästjast on antud kõigile inimestele.

Esimene pühapäev pärast ilmumispüha on Kristuse ristimise püha. Järgnevatel pühapäevadel mõtiskletakse Jeesuse avaliku tegevuse algusest ja esimestest imetegudest. Ilmumisaaja pikkus – kaks kuni kuus pühapäeva – ole-

neb sellest, kui vara või hilja on sel aastal ülestõusmispühad. Selles tuleb, nagu nimetatud, esile ülestõusmispüha keskne koht kirikuaastas.

Talve teise poolde jäävad küünlapäev (2. veebruar), mil meenutatakse Jeesus-lapse toomist templisse (Lk 2:22–40), ning meie maal mõistagi ka Eesti Vabariigi aastapäev (24. veebruar), mil kogudus tänab vabaduse eest ja palvetab oma rahva pärast. Küünlapäev jääb olenevalt ülestõusmispühade ajast kas ilmunisaega või eelpaastu, iseseisvuspäev aga alati juba eelpaastu või paastuaega.

Ülestõusmispüha tsükkel

Eelpaast ja vastlapäev

Paastuajale eelneb kolm pühapäeva, mida nimetatakse eelpaastuks. See on üleminekuajaks ilmunisajast paastuaega. Nende pühapäevade vanad ladinakeelsed nimed – *Septuagesima* ja *Sexagesima* („seitsmekümnes“ ja „kuuekümnes“, ümardatult päevade arv ülestõusmispühani) ning *Estomihi* (päeva psalmi ladinakeelsetest algussõnadest „ole mulle“, Ps 31:3) – näitavad, et need kuuluvad mõtteliselt juba ülestõusmispüha tsükklisse, ehkki kirikutes pole veel violetsed toonid valdavaks saanud.

Vastlapäev ei ole kirikupüha, vaid tuhkapäevale eelnev teispäev (saksa keeles *Fastnacht* – „paastuöö“, st paastu eelõhtu). Kuna see oli viimane päev enne pikka paastu, söödi sel päeval rikkalikku, rasvast ja magusat toitu ning lustiti ja nauditi talvelõbusid. Vastlapäeva tähistatakse seega õigesti siis, kui sellele järgnevad tuhkapäev ja paast.

Tuhkapäev ja paastuaeg

Ülestõusmispühale eelneb paastuaeg, mis algab tuhkapäevaga ja kestab, pühapäevi arvestamata, 40 päeva. Pühapäevad ei ole paastupäevad, sest, nagu varem nimetatud, iga pühapäev on väike ülestõusmispüha. Tuhkapäev on alati kolmapäev seitsmendal nädalal enne ülestõusmispüha, ajavahemikus 4. veebruarist 10. märtsini.

Tuhk on kaduvuse ja meeleparanduse märk: see tuletab meelde, et oleme põrm ja pöördume põrmu tagasi (1Ms 3:19). Tuhkapäeva jumalateenistusel

võib vaimulik teha kirikuliste laubale tuharisti; vana tava järgi valmistatakse tuhk eelmise aasta palmipuudepüha okstest. Rist tuletab meelde, et viimane sõna ei ole kaduvusel, vaid Kristuse lunastustööl.

Paastuaja pikkuse eeskujuks on Jeesuse nelikümmend päeva kõrbes (Mt 4:1–11), samuti Moosese nelikümmend päeva Siinai mäel, prohvet Eelija neljakümnapäevane teekond Jumala mäele Hoorebile (1Kn 19:8) ja Niinive linnale antud meelearandusaeg (Jn 3:4). Kuna see on kirikuaasta pikim paastuaeg, nimetatakse seda ka suureks paastuks. Vanas kirikus oli paastuaeg ka ülestõusmisööl ristitavate viimane ettevalmistus ristimiseks ning terve kogudus valmistus koos nendega uuendama oma ristimistootust.

Paastuajal on mitu eesmärki. Inimene kahetseb oma pattu ja igatseb pöörduda tagasi harmooniasse Jumalaga; ta tunnetab Jumala pühadust ja armastust, mis saab erilisel viisil nähtavaks Kristuse ennastandvas kannatuses; ning ta õpib jagama oma varast abivajajatega. Luterlikus kirikus ei ole kindlaid, kiriku poolt kohustuslikuna kehtestatud paastureegleid ja oma toidulaua üle otsustab igaüks ise. Tähtsaim on, et paastuaeg puudutaks hoiakuid ja tegusid laiemalt; tagasihoidlikkus söömisel ja muudes eluviisides võib olla abiks vaimulikus võitluses ja ka tahtejõu kasvatamisel ning enese tundmaõppimise edendamisel.

Paastuaja tõsidus on näha ka liturgias: Gloria ja halleluuja jäävad kogu paastuaja vältel jumalateenistusest ära. Paastuaja kaks viimast nädalat, kannatusaeg, on eriliselt pühendatud Kristuse kannatustele mõtlemisele. Paljudes kirikutes kaetakse sel ajal altarimaal ja ristid violetse looriga: see, mida me tavaliselt näeme, võetakse mõneks ajaks silme eest ära, et ülestõusmisööl paistaks see seda eredamalt.

Kannatusajal kaetakse Eliisabeti kirikus altarmaal violetse looriga.

Paastuaega jääb siiski ka üks pidulik ja rõõmus päev: paastumaarjapäev ehk Issanda kuulutamise püha 25. märtsil, üheksa kuud enne jõule. Sel päeval meenutatakse, kuidas ingel Gabriel tõi Naatsareti neitsile Maarjale sõnumi, et temast saab Jumala Poja ema ning Maarja nõustus Jumala tahtega (Lk 1:26–38). Kui paastumaarjapäev langeb suurde nädalasse, peetakse seda varem. Eestis meenutatakse 25. märtsil ka 1949. aasta märtsiküüditamise ohvreid.

Palmipuudepüha ja suur nädal

Paastuaaja viimane pühapäev on palmipuudepüha, mil meenutatakse Jeesuse saabumist Jeruusalemma, kus rahvas tervitas teda kui kuningat (Mt 21:1–11). Sellega algab suur ehk vaikne nädal – kirikuaasta tõsisem nädal, mil Aukuninga tee pöördub alandus- ja ristiteeks. Selle nädala esimestel päevadel süveneb kogudus Jeesuse viimastesse päevadesse Jeruusalemmas. Suurel nädalal, eriti selle lõpus, on kohane loobuda lärmakatest pidudest.

Suur kolmepäevane püha: suurest neljapäevast ülestõusmispühani

Suure nädala haripunkt on kolm kirikuaasta kõige tähtsamat päeva – suur kolmepäevane püha (ld *triduum paschale* – „kolm paasapäeva“ või *triduum sacrum* – „kolm püha päeva“). Sel ajal meenutatakse Kristuse kannatust, ristisurma ja ülestõusmist. Suur kolmepäevane püha algab suure neljapäeva õhtuse missaga, kulmineerub Kristuse ülestõusmise pühaga ja kestab ülestõusmispüha õhtuse teenistuseni.

Kolm päeva loetakse vana kombe järgi õhtust õhtuni, nii nagu loomisloos, kus „sai õhtu ja sai hommik“ (1Ms 1:5): esimene päev ulatub neljapäeva õhtust reede õhtuni, teine reede õhtust laupäeva õhtuni ja kolmas laupäeva õhtust, ülestõusmisöö vigiiliast, ülestõusmispüha õhtuni. Nende päevade teenistused ei ole kolm eraldi sündmust, vaid üks pikk liturgia, mis jao-
tub kolmele päevale.

Suure neljapäeva õhtul viibime koos Jeesusega ülemises toas, kus ta oma jüngreid teenis toona alandavaks peetud orjatööd tehes – nende jalgu pes-
tes. „Kui nüüd mina, Issand ja Õpetaja, olen teie jalgu pesnud, siis tuleb teilgi pesta üksteise jalgu“, sõnas Õnnistegija, osutades, et inimese tõeline suurus seisneb just nimelt selles, mida ta teiste heaks on valmis tegema (Jh 13:14). Suure neljapäeva õhtul peetud jumalateenistus keskendub armu-
laua seadmisele – sellele, kuidas Kristus kingib iseend oma jüngritele leiva ja veini kujul. Jumal tuleb inimestele niivõrd lähedale, et võime teda süüa ja juua ning saada osaks tema uue lepingu rahvast.

Kui tavapärased jumalateenistused lõpevad õnnistamise ja läkitamisega, siis suure neljapäeva missa ei lõpe nii. Selle asemel muutub kirik hämaraks ning altari-
lt viiakse järk-järgult ära kõik, mida saab liigutada – tabernaak-
list sakrament, altarilaualt küünlad, tekstiilid ja kaunistused. Altar, mis ju-
malateenistuslikus elus sümboliseerib Kristust, jääb tühjaks, kujutades
nõnda ilmekalt Issanda vabatahtlikku loobumist kõigest, mis tal oli.

Kirikus kustub valgus ning kogudus lahkub sealt vaikselt, nagu jüngrid, kes jätsid Jeesuse Ketsemani aias üksi. See lõpetamata jumalateenistus jätkub järgmisel päeval.

Suur reede on Jeesuse üle kohtumõistmise, ristilöömise ja surma päev. Pärnus on tavaks saanud käia Issandaga kaasas tema ristiteed, rännates Vana-Pärnu kunagise toomkiriku asupaigast Eliisabeti kirikusse ning mõtiskledes Õnnistegija kannatustee üle. Sel teekonnal küsime palvemeeles ka endilt, kui kaugele oleme me ise valmis minema armastuse pärast teiste vastu. Pärastlõunal kell kolm jätkub kirikus suure neljapäeva öhtul alanud jumalateenistus Kristuse surmahetke liturgiaga. Kirikukellad ei helise, puuduvad tavapärased avasõnad ja lõpuõnnistus. Kirikus valitseb askeetlik atmosfäär – ükski küünal ei põle, altar on endiselt tühi.

See teenistus kutsub meid seisma Kristuse risti all ja mõtisklema selle hämmastava ime üle, et Jumala Poeg on end meie pärast alandanud surmani, pealegi ristsurmani. Iga kirikulise ees seisab küsimus: mida tähendab mulle isiklikult see, et keegi on minu pärast valmis nii palju kannatama? Kui kõigeväeline Jumal meid nii väga armastab, siis ei saa surmalegi jääda viimane sõna. Eesti keeles kannab päev nime suur reede, inglise keeles *Good Friday* – „hea reede“. Mõlemad nimed on tabavad: sel päeval sündinu on suur ja kohutav, kuid just siin avaldub Jumala armastuse suurus ja meie päästmine.

Vaikne laupäev on Kristuse hauas puhkamise päev. Kirikus valitseb vaikus, kuni öhtu saabudes algab ülestõusmisöö vigiilia (ld *vigilia* – „öövalve“). Nagu jõulude puhul, alustavad kristlased ka ülestõusmispüha pidamist juba eelõhtul. See jumalateenistus algab kiriku õuel hämaruses süüdatud lõkketule ääres, kus kõlab esmalt kummaline kuulutus: Kristus on surnuist üles tõusnud! Esialgu on seda raske uskuda, sest ümberringi on ju endiselt pime. Lõkketulest süüdatakse uus paasaküünal – Kristuse ja tema ülestõusmise valguse sümbol. See suur küünal, millele on märgitud käesoleva aasta arv, Kristuse viie haava sümbolid, kreeka tähestiku algus- ja lõputähed alfa ja oomega ning Kristuse monogramm, tuuakse veel hämarasse kirikusse justkui ülestõusmissõnum Kristuse hauakoopa juurest.

Paasaküünlast süüdatud valgust anname me üksteisele edasi küünalt küünlale, meenutades, kuidas evangeelium on levinud tunnistajalt tunnistajale, sõna sõna haaval, muutes nii kogu maailma üha valgemaks. Selle kasvava valguse keskel kuuleme Vana Testamendi prohvetikuulutusi, mis

osutavad Kristusele ja selgitavad, miks kõik see pidi sündima.

Ja kui taipamine Jeesuse ülestõusmisest on viimaks päralt jõudnud, muudab see kõik uueks: kirikus süttivad tuled, orel hakkab taas mängima, helisevad kellad ja kõlab taas rõõmus ülistushüüd Jumalale „Halleluuja!“, mis on tuhkapäevast tänaseni kogu paastuaja vältel vaikinud.

Ülestõusmisaeg

Kristuse ülestõusmise püha on kirikuaasta tähtsaim ja keskseim püha, pühade püha (ld *festum festorum*). Paasaküünal põleb jumalateenistustel kuni nelipühani ning aasta läbi ristimistel ja matustel – märgina, et ristitu elu ja surm on ülestõusnud Kristuse valguses.

Ülestõusmispühade tervitus on „Kristus on üles tõusnud!“, millele vastatakse: „Ta on tõesti üles tõusnud!“

Ülestõusmispühaga algav rõõmuaeg kestab 50 päeva, kuni nelipühani; koos ülestõusmispühaga jääb sellesse seitse pühapäeva. Nende liturgiat iseloomustab eriline pidulikkus ja rõõm, mis on vastukaaluks paastuaja tõsidusele. Ülestõusmisaja pühapäevad kannavad vanu ladinakeelseid nimesid, mis tulevad nende alguslaulu ehk introituse (ld *introitus* – „sisenemine“) esimestest sõnadest: näiteks *Quasimodogeniti* („nagu vastsündinud“, 1Pt 2:2), *Misericordias Domini* („Issanda heldus“), *Jubilate* („hõisake“), *Cantate* („laulge“) ja *Exaudi* („kuule“).

Esimest pühapäeva pärast ülestõusmispüha nimetatakse ka valgeks pühapäevaks (ld *dominica in albis* – „valgete rõivaste pühapäev“), sest esimestel sajanditel kandsid ülestõusmisööl ristitud terve nädala oma valget ristimisrüüd. (Ristimisrüü ja alba seosest vt III peatükk.)

Taevaminemispüha ja nelipühad

Taevaminemispüha on 40. päev ülestõusmispühast ja seepärast alati neljapäev (vt Ap 1:3–11). Sel päeval pühitseme Kristuse ülendamist taevase Isa paremale käele. Taevaminemisega lõpeb Kristuse silmnähtav kohalolu maa peal, kuid see ei tähenda, et ta oleks nüüd meist kaugel: ka täna on Issand oma kiriku juures sõnas ja sakramentides. Paavst Leo Suur (5. sajand) on

öelnud, et see, mis oli meie Lunastajas nähtav, on läinud üle sakramentidesse.

Taevaminemispühale eelnev pühapäev on palvepühapäev, ladinakeelse nimega *Rogate* – „palvetage“. Üheksa päeva taevaminemisest nelipühani on Püha Vaimu ootamise ja palve päevad, nii nagu jüngrid ootasid Jeruusalemmas üksmeelselt palves (Ap 1:14).

Nelipüha on 50. päev ülestõusmispühast; ka selle kreekakeelne nimi *pentē-kostē* tähendab „viiekümnes“. Nelipühalt pühitseb kirik Püha Vaimu väljavalamist, esimeste kristlaste ristimist Jeruusalemmas ja koguduse sünni (Ap 2), mistõttu nimetatakse nelipüha ka kiriku sünnipäevaks. Eestikeelne nimi tuleb arvatavasti sellest, et neid pühi peeti vanasti neli päeva; Lõuna-Eestis tuntakse neid suvistepühadena. Nelipühade kirikut ehitakse värskete kaskedega – kauni märgina Püha Vaimu kingitavast haljendavast elust.

Kirikupoolaasta ehk nelipühajärgne aeg

Kirikuaasta teise poole pühapäevi loetakse vana traditsiooni kohaselt nelipühast: 2. pühapäev pärast nelipüha, 3. pühapäev pärast nelipüha ja nii edasi. See rõhutab, et kirik, mis kuulutab ülestõusnud Kristust, sündis nelipühalt ning et aeg esimesest nelipühast kuni viimse kohtuni on Püha Vaimu tegutsemise aeg kirikus ja kiriku kaudu.

Esimene pühapäev pärast nelipüha on kolmainupüha, mis on pühendatud pühale Kolmainsusele. See võtab kokku kogu kirikuaasta senise kuulutuse: Jumal on end ilmutanud Isana, Pojana ja Püha Vaimuna, kuid siiski pole kolme Jumalat, vaid üksainus. Kirik tunnistab, et Jumala olemus ületab inimese mõistmise, kuid Jumal on end siiski meile ilmutanud piisavalt selgelt selleks, et meil saaks olla temaga isiklik suhe.

Kolmainupühale järgnevad pühapäevad käsitlevad Jeesuse õpetust, kristlase elu Püha Vaimu juhtimisel ja kiriku tunnistust oma usust.

Sellesse pikka aega jäävad ka mitmed tuntud tähtpäevad:

- jaanipäev ehk Ristija Johannese sündimise püha (24. juuni);
- apostlite pühapäev (6. pühapäev pärast nelipüha);

- Issanda muutmise ehk kirstastamispuha (luterlikus traditsioonis 8. pühapäev pärast nelipüha, algselt 6. august);
- rukkimaarjapäev ehk neitsi Maarja uinumise püha (15. august);
- mihklipäev ehk peaingel Miikaeli ja kõigi inglite püha (29. september);
- lõikustänapüha (oktoobri teine pühapäev);
- usupuhauspüha (31. oktoober), mil meenutatakse reformatsiooni algust 1517. aastal;
- pühakutepäev (1. november) ja hingedepäev (2. november);
- mardipäev (10. november): nimi pärineb Tours'i piiskopi püha Martini päevast (11. november); luterlikes maades seostus see ka Martin Lutheriga, kes sündis 10. novembril 1483 ja ristiti järgmisel päeval püha Martini nimele.

Olenevalt nelipühajärgse aja pikkusest võib kirikuaasta lõpus mõni pühapäev ära jääda. Kaks viimast peetakse siiski alati: valvamispühapäev, mille teema on Kristuse tagasituleku ootus, ja igavikupühapäev ehk kuningas Kristuse püha, mil loetakse tähendamissõna rahvaste kohtust (Mt 25:31–46). Igavikupühapäeval, nagu hingedepäevalgi, mälestatakse ka surnuid. Sellega saab aastaring täis – ja järgmisel pühapäeval algab taas advent.

Pühakute ja mälestuspäevade aasta

Kirikuaasta kõrval kulgeb veel teinegi kalender – pühakuteaasta (ld *proprium de sanctis*). *Proprium* (ld „omane“) tähendab liturgia osi, mis vahelduvad päeva järgi, nagu päeva palve, piiblitlugemised ja laulud. Pühakuteaasta päevad on seotud kindlate kuupäevadega. Neil meenutatakse Piiblist tuntud isikuid ning kiriku ajaloo olulisi inimesi: Jumalaema, apostleid ja evangeliste, märtreid, piiskoppe ja kirikuisasid, usutunnistajaid, õpetajaid, misjonäre ja kiriku-uuendajaid.

Märtri või pühaku mälestuspäev on üldjuhul tema surmapäev. Vana kirik nimetas seda päeva pühaku taevaseks sünnipäevaks (ld *dies natalis*): see on tema maise elutee sihile jõudmise ja igatsuste täitumise päev. Augsburgi usutunnistus ütleb, et pühakute mälestamine on „kosutav ja sobiv usule; võime näha, kuidas arm pühakutele osaks sai ja kuidas usk neid elus aitas“

(CA XXI). Pühakuid meenutades täname Jumalat tema armu eest ja ammutame innustust nende usust.

Sellest kalendrist on välja kasvanud ka nimepäevakalender ja suur osa eesti rahvakalendrist: toomapäev, andresepäev, madlipäev, pärtlipäev, simunapäev, mardipäev ja kadripäev on kõik pühakute mälestuspäevad.

Ka kogudusel võib olla oma nimepäev: koguduse nimepühaku mälestuspäev. See on igale kogudusele erilise tähtsusega ning selle proprium võib asendada isegi pühapäeva oma. Kes on Eliisabeti koguduse kaitsepühakud ja mida neist teame, sellest saab lugeda koguduse kodulehelt: „Pärnu Eliisabeti koguduse kaitsepühakud“.

Liturgilised värvid

Kõige nähtavam märk sellest, kus me kirikuaastas oleme, on värv. Vaimuliku stoola ja kaasula, altari- ja kantslikate ehk *antependium* (ld „see, mis ripub ees“) ning lugemispuldi kate vahetuvad kirikuaasta rütmis. Neid nimetatakse liturgilisteks värvideks ning need on omamoodi nähtav jutlus.

Värvide kord ei ole iga koguduse enda valik, vaid kogu kirikule ühine. EELK-s on kuus liturgilist värvi: viiele traditsioonilisele – valgele, punasele, violetile, mustale ja rohelinele – lisandus kirikukogu 2019. aasta novembri otsusega kuuendana sinine, mis võeti kasutusele 1. novembril 2020.

Kantslikate ehk antependium – kirikutekstiid kannavad kirikuaasta värvi.

Valge

Valge on rõõmu, tänu, valguse, puhtuse ja ülestõusmise värv – eelkõige Kristuse enda värv. Valget kasutatakse suurtel Kristuse pühadel: jõuluajal, ilmumispühal ja Kristuse ristimise pühal, suure neljapäeva õhtul, kogu ülestõusmisajal kuni nelipüha laupäevani, kolmainupühal, kirgastamispühal ja igavikupühapäeval. Valge on ka nende pühakute päevade värv, kes ei olnud märtrid, näiteks apostel Johannese päeval (27. detsember) ja mihklipäeval. Maarja päevadel kasutatakse valget või sinist.

Talitustest on valged ristimine, konfirmatsioon, laulatus ja kiriku pühitsemine; valge on ka koguduse nime- ja aastapäeva värv. Valge on isegi adventiaja esimene pühapäev, sest see on kirikuaasta algus; järgnevatel argipäevadel on juba violet.

Punane

Punane on tule ja vere värv – Püha Vaimu ja veretunnistuse ehk märtrisurma värv. Punast kasutatakse nelipühal ja nelipühanädalal ning märtrite ja

apostlite päevadel, näiteks esimärter Stefanose päeval (26. detsember), süütalastepäeval (28. detsember) ja apostlite pühapäeval.

Punane on ka kiriku värv, sest kirik on Püha Vaimu tööriist. Punast kasutatakse seetõttu usupuhastuspühal, vaimulike ordineerimisel ja ametisse seadmisel, kirikukogul ja sinodil, misjonipühal ning oikumeenilistel ehk eri kirikuid ühendavatel teenistustel. Suurel reedel ja vaikselt laupäeval võib musta asemel samuti kasutada punast.

Violett

Violett on ootuse, paastu ja meelesparanduse värv. See on adventiaja ja paastuaja värv, samuti palvepäeva ja nende teenistuste värv, kus kogudus palvetab hädas või meelesparanduses. Talitustest on violetsed piht ning haigete armulaud ja võidmine. Matusel võib kasutada violetti, valget või musta – olenevalt sellest, kas rõhutada leina või ülestõusmislootust. Paastuajal kirikutes kasutatav violetne liturgiline värv on lisaks patukahetsusele ühtlasi ka kuninglik värv ning meenutab usklikele, et oleme Kristuses saanud vabaks kaduvuse ja surma, patu ja kuradi orjusest.

Violetne loor ristil kannatusajal.

Must

Must on sügava leina värv. Seda kasutatakse harva: suurel reedel ja vaikselt laupäeval ning võimalusena tuhkapäeval, hingedepäeval ja matusel. Suurel reedel ja vaikselt laupäeval võivad kirikutekstiilid altariilt ja kantslilt ka üldse puududa – paljas altari on omaette kõnekas märk.

Roheline

Roheline on elu ja lootuse värv ning kirikuaasta kõige sagedasem värv. Rohelist kasutatakse ilmumisaja pühapäevadel alates teisest pühapäevast pärast ilmumispüha kuni vastlapäevani ning kogu pikal nelipühajärgsel ajal. Roheline on ka lõikustänapüha värv ning seda võib kasutada perekonnale ja lastele ning loodu hoidmisele pühendatud teenistustel.

Roheline aeg ei tähenda, et midagi erilist ei toimu. Vastupidi: see on aeg, mil kogudus kasvab tasapisi ja igapäevaselt – nii nagu vili kasvab põllul, ilma et keegi seda kasvamas näeks (vrd Mk 4:26–29).

Sinine

Sinine on neitsi Maarja värv, taeva ja truuduse värv. Meie kiriku kontekstis on see kuuest värvist kõige uuem. Sinist soovitatakse kasutada Maarjaga seotud pühadel, näiteks Maarja külaskäigu päeval (31. mai) ja rukkimaarja-päeval (15. august). Maarja juures tähendab sinine valmisolekut võtta vastu Jumala töotus: „Vaata, siin on Issanda teenija, sündigu mulle sinu sõna järgi!“ (Lk 1:38). Mõnel pool kasutatakse sinist seetõttu ka adventiajal, mil kirik pühitseb ootust.

Kuidas värv vahetub?

Liturgiline päev algab eelmise päeva õhtul, nii nagu loomisloos: „sai õhtu ja sai hommik“. Seepärast vahetub värv pühapäevale või kirikupühale eelneval õhtul pärast päikeseloojangut, praktikas kell 18. Paljudes kirikutes kuulutavad pühapäeva algust ka laupäeva õhtul helisevad kirikukellad (vt IV peatükk, „Kirikukellad“).

Üldjuhul kehtib pühapäeva värv terve järgneva nädala, kuni järgmise pühapäeva eelõhtuni. Kui tuled kirikusse kolmapäevasele missale, kannab see edasi eelmise pühapäeva teemat, palveid ja värvi. Erandiks on mõned pühapäevad, mille värv kehtib ainult sel päeval – näiteks adventiaja esimene pühapäev, apostlite pühapäev ja kirkastamispuha –, samuti väiksemad pühad ja erilised päevad. Kui näiteks tehvanipäeva liturgiliselt ei tähistata, jäävad kirikusse valged jõulutekstiilid.

Aastaring ja inimese elu

Kirikuaasta ei ole õppekava ega ajalootund. See on viis elada. Koguja raamat ütleb, et kõigil on oma aeg (Kg 3:1–8). Kirikuaastas on aeg oodata ja aeg rõõmustada, aeg loobuda ja aeg pidutseda, aeg leinata ja aeg tunnistada, et surm ei ole viimane sõna. Inimese elus on needsamad ajad, kuid need ei tule kunagi õigel ajal ega õiges järjekorras. Kirikuaasta annab neile keele ja koha.

Kirikuaasta keskmes on see, mida Jumal on teinud ja mida ta Püha Vaimu kaudu jätkuvalt teeb. Sellest tuleb ka selle põhisõnum: kõik, mis on vajalik

meie päästmiseks, on meie jaoks juba tehtud. Meie osa on võtta see tänuga vastu ja lasta sellel oma elu kujundada – nii, et Kristuse elu rütm saaks ka meie elu rütmiks.

III

Vaimulike ametirüüd

Jumalateenistusele tulnud inimene märkab kohe, et vaimulikud ja nendega koos liturgial teenijad on rietatud teisiti kui ülejäänud kirikulised. Rüüd on pikad, valged või värvilised, mõnikord rikkalikult kaunistatud. Need ei ole kostüümid ega pelgalt tööriietus: igal rõival on oma nimi, ajalugu ja tähendus.

Mõisted. Selles peatükis nimetatakse jumalateenistusel kantavaid rõivaid *liturgiarõivasteks* ehk *ametirüüdeks*. Neist tuleb eristada vaimuliku igapäevast ametiriietust – *vaimulikurõivaid*, nagu vaimulikusärk ja sutaan –, mis ei ole liturgiarõivad, vaid vormirõivastus.

Rõivaste sümboolika on kiriku pika tõlgendustraditsiooni vili. Paljud rõivad olid algul lihtsalt praktilised ja sümboolne tähendus on neile antud hiljem; eri kirikutes ja aegadel on rõhuasetused olnud mõnevõrra erinevad. Siin on tähendused esitatud nii, nagu neid EELK-s mõistetakse.

Miks vaimulik kannab erilist rüüd?

Nagu I peatükis ristimärgi juures öeldud, kõneleb liturgia ka ilma sõnadeta. Liturgiarõivad on osa sellest sõnatust keelest. Neil on kolm põhimõtet.

Esimene on **vaimuliku enese taandamine**. Vaimulik ei kõnele altari ees omaenese nimel ega esita oma isikupära: ta teenib Kristuse antud ametis Jumala ja koguduse nimel. Rüü varjab eraisiku ja jätab nähtavaks ameti. Ametirüü on meeldetuletus – kõige rohkem ehk kandjale endalegi –, et vaimulik teenimine on Jumala algatus: kingitus, mis on antud, ja ülesanne, mis on usaldatud. Vaimulik amet ei ole isiklik karjäär ega eneseteostus.

Teine on **järjepidevus**. Enamikku liturgiarõivaid ei ole kunagi spetsiaalselt välja mõeldud. Need on Jeesuse-aegse maailma tavalised rõivad – pikk tuunika ja üle pea käiv mantel –, mis jäid kirikus kasutusse ka siis, kui ilmalik mood muutus. Nõnda kannab vaimulik piltlikult öeldes seljas kiriku mälu ning järjepidevust üle aegade.

Kolmas on **selgus ja kord**. Rõivastusest on näha, kes on piiskop, kes preester ja kes diakon, ning millise kirikuaasta ajaga on parasjagu tegemist.

Alba ja selle juurde kuuluv

Ametisse seadmine Eliisabeti kirikus 22. juunil 2025: piiskop mitra ja sauaga, teenivad vaimulikud punastes kaasulates, ametisse seatav valges albas.

Alba – kõigi teenijate ühine rüü

Alba (ld *albus* – „valge“; algselt *tunica alba* – „valge tuunika“) on pikk valge rüü, mis ulatub kandadeni. See on kõigi liturgias teenijate ühine rõivas: seda kannavad piiskop, preester ja diakon, aga ka altariteenrid ja armulaua jagamisel abiks olevad koguduseliikmed.

Alba on ühtaegu kõige lihtsam ja kõige olulisem liturgiarõivas, sest see ei ole ametitunnus. Alba on sama rüü, mida on läbi aegade antud ristitule – ka ristimisrüü on alba. See tuletab meelde ristimises saadud uut elu, Kristuse kingitud puhtust ja lunastatute igavest rõõmu. Ilmutusraamat räägib neist, kes „saavad kõndida koos minuga valgeis rõivais“, ja töötab, et kes võidab, seda riietatakse valgete rõivastega (Ilm 3:4–5).

Paulus kasutab ristimise kohta otse rõivapilti: „Kõik, kes te olete Kristusesse ristitud, olete Kristusega rõivastatud“ (Gl 3:27). Ristimises ei saa inimene üksnes uut staatust, vaid uue identiteedi: ristitu ei kanna enam iseenast, vaid Kristust. Ristimine on ka läkitamine: „Minge siis, tehke jüngeriteks kõik rahvad, ristides neid Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimesse ja õpetades neid pidama kõike, mida mina olen teil käskinud!“ (Mt 28:19–20). Alba tuletab meelde mõlemat – puhtust, mis on kingitud, ja teenimist, milleks oleme kutsutud.

Enne kui vaimulik on preester või diakon, on ta ristitud kristlane nagu kogu ülejäänud kogudus. Kõik, mis alba peale pannakse, rajaneb sellele. Ristimisele osutab kirikus ka ristimisallikas (vt IV peatükk, „Ristimisallikas“).

Vöö ja õlarätt

Alba juurde kuulub traditsiooniliselt vöö (ld *cingulum*) – valge nööre või riideriba, mis seotakse kahekordselt ümber piha ja mille otsad jäetakse vabalt rippuma. Vöö sümboliseerib kasinust ja mõõdukust, valvsust ning tööks pühendumist (vrd Ps 18:33; Ef 6:14–15).

Kui alba kaelus on lahtine ega kata kaela, seotakse alba alla õlarätt (ld *amictus* või *humeralis*) – nelinurkne linane riie, mis seotakse kaela ümber kapuutsitaoliseks kraeks.

Koorirüü

Koorirüü ehk koorisärk (ld *superpelliceum* – „kasuka peal“; nimi pärineb ajast, mil külmades kirikutes kanti seda karusnahast rõiva peal) on avarama kaelaauku ja laiemate varrukatega valge rüü, mis ulatub põlvedeni või kandadeni. Erinevalt albast kantakse seda ilma vööt ja sageli sutaani peal.

Koorirüüd võivad kanda nii vaimulikud kui ka ilmikud, näiteks koorilauljad või teenistusel abiks olevad koguduseliikmed. Vaimulik võib kanda koorirüüd alba asemel, kui ta ei kanna kaasulat ega dalmaatikat – näiteks palvustel ja talitustel või siis, kui ta ei juhi teenistust.

Stoola – ameti tunnus

Stoola (ld *stola*) on 2–3 meetri pikkune ja 5–10 sentimeetri laiune liturgilist värvi kangariba, millel on sageli kolm risti – mõlemas otsas ja keskel. Stoola on vaimuliku ametitunnus: seda kannavad ainult ordineeritud ehk vaimulikku ametisse pühitsetud piiskopid, preestrid ja diakonid.

Stoola sümboliseerib vaimuliku ameti sisu: tegutsemist Kristuse antud meelevallas – stoola oli vanas Roomas volitatud riigiametniku tunnus – ja tema ikke kandmist. Jeesus ütleb: „Võtke enda peale minu ike ja õppige minult, sest mina olen tasane ja südamelt alandlik“ (Mt 11:29).

Kandmisviis näitab ordinatsiooniastet. Piiskop ja preester kannavad stoolat ümber kaela nii, et otsad langevad üle õlgade rinnale otse alla; tuntakse ka stoola rinnal ristatult kandmist, mida teevad ainult preestrid. Diakon asetab stoola üle vasaku õla diagonaalselt üle rinna ja selja ning kinnitab selle paremal küljel.

Pealistrõivad

Kaasula – missarüü

Kaasula on missal kantav liturgiline pealistrõivas. Nimi tuleb ladina sõnast *casula* – „majake“ – ja kirjeldab rõiva kuju: see on kujunenud antiikaegsest üle pea käivast mantlist, mis kattis kandjat igast küljest nagu väike telk. Võimalik, et ka Jeesus kandis sellist mantlit esimese suure neljapäeva õhtul.

Kaasula vaimulik tähendus rõhutab, et nagu mantel katab vaimuliku kõiki teisi rõivaid, nii katab Kristuse armastus kogu inimese. Ühtlasi meenutab see, et vaimulik taandab iseenda ja omad eelistused, et täita Kristuse antud teenimisülesannet.

Kaasula on kirikuaasta perioodi või päeva liturgilist värvi ja tavaliselt kaunistatud risti või muu sümboolikaga. Stoolat kantakse üldjuhul kaasula all. Kaasulat kannab missal tselebrant ehk teenistust juhtiv vaimulik. Kui missal teenib koos mitu preestrit (kontselebratsioon, ld *concelebratio* – „koos pühitsemine“), võivad nad kõik kaasulat kanda.

Dalmaatika

Dalmaatika (ld *tunica dalmatica*) on diakoni missal kantav liturgiline pealisrõivas – avarate varrukatega rüü, mida kantakse alba peal. Nimi tuleb Rooma provintsi Dalmaatsia (tänapäeva Horvaatia rannik) järgi, kust see rõivas arvatavasti pärineb. Dalmaatika on diakoni vaste preestri kaasulale.

Pluviaal ehk koorimantel

Pluviaal ehk koorimantel (ld *pluviale*, sõnast *pluvia* – „vihm“; nimetatakse ka vesprimantliks) on antiiksest vihmamantlist välja arenenud poolringikujuline avar keep, mida kantakse õlgadel ja kinnitatakse rinna eest. Pluviaal on liturgilist värvi ja sageli rikkalikult kaunistatud.

Pluviaal on tuntud eelkõige piiskopimantlina, kuid seda võib kanda ka preester pidulikel teenistustel, palvustel ja talitustel. Missal seda ei kanta: missarüü on kaasula.

Talaar, must keep ja barett

Talaar (ld *talaris* – „kandadeni ulatuv“) on pikk laiade varrukatega must rüü, mis on kasutusel mitmes protestantlikus kirikus, sealhulgas Eestis. Eri-nevalt albast ja kaasulast ei pärine talaar antiikajast, vaid on kujunenud märksa hilisemate sajandite õpetlaste ja ametikandjate rüüst; sarnast rüüd kannavad näiteks ka kohtunikud.

Eesti luterlikus kirikus kantakse talaari koos lõkmetega. Lõkmed on kaks valget lühikest riidelinti, mis ripuvad kurgu all ja on kujunenud 18. sajandi talaari laiast kraest; neile on antud ka kahe käsulaua ning käsu ja evangeeliumi tähendus. Preester kannab talaaril ka ametiristi.

Mõnes koguduses kasutatakse talaari jumalateenistuse pealistrõivana. Eliisabeti koguduses seda liturgiarõivana ei kasutata.

Must keep on paksust riidest pealistrõivas, mida kantakse külmal ajal ja vabas õhus toimuvatel talitustel ja palvustel, näiteks matusel, nii alba kui ka talaari peal. Vabas õhus võib vaimulik kanda ka baretti – musta laia sametmütsi, mille ta evangeeliumi lugemise ajaks peast võtab.

Piiskopi tunnused

Piiskopil on lisaks kolm nähtavat ametitunnust.

Mitra on piiskopi liturgiline peakate, mis koosneb kahest teravatipulisest kilbikujulisest osast; tagant ripub alla kaks linti. Mitra sümboliseerib Püha Vaimu tuleleeki (vrd Ap 2:3) ja piiskoplikku meelevalda. Piiskop kannab mitrat eelkõige õnnistades ja pühitsedes, protsessioonis ja soovitatavalt ka jutlustades; palve, evangeeliumi lugemise ja armulaua pühitsemise ajaks võtab ta selle peast.

Piiskopisau ehk karjasekepp on piiskopi kui ülemkarjase ametitunnus. Piiskop hoiab sauda vasakus käes, eelkõige õnnistades, pühitsedes ja protsessioonis. Karjasekepp meenutab, et piiskop on Kristuse, hea Karjase käepikendus (vrd Jh 10:11).

Piiskopirist ehk rinnarist on koos mitraga piiskopiordinatsiooni ja kutsu-
mise märk.

Mida kantakse millal?

Teenistus	Liturgiarõivad
Missa	Tselebrant: alba, vöö, stoola, kaasula. Diakon: alba, stoola, dalmaatika.
Sõnajumalateenistus, palvus, talitus (ristimine, konfirmatsioon, laulatus, matus jm)	Alba või koorirüü ja stoola; pidulikumal puhul ka koorimantel.
Vabas õhus ja külmal ajal	Must keep alba või talaari peal, vajaduse korral barett.

Teenistus

Liturgiarõivad

Kaasa teenivad ilmikud

Alba, koorirüü või muu väärikas riietus; armulaua jagamisel soovitavalt alba.

Rüüde värvid

Stoola, kaasula, dalmaatika ja koorimantel kannavad kirikuaasta liturgilist värvi, nagu ka altari- ja kantslikate ning lugemispuldi kate. Nii räägivad vaimulik ja kirikuruum ühte keelt. Värvide tähendusest ja vaheldumisest vt II peatükk.

Vaimuliku igapäevane riietus

Sutaan on vaimuliku igapäevane rõivas, mitte liturgiarõivas.

Väljaspool jumalateenistust kannab vaimulik vaimulikurõivaid. Eesti oludes on need:

- vaimulikusärk ehk pastorisärk kõva valge kraega; piiskoppidel on särk sageli violetne;
- sutaan (pr *soutane*) – must maani ulatuv kinnine rõivas;
- luterkuub – põlvini ulatuv must kinnine vaimulikukuub, sutaani lühem versioon;
- must või muu tume ühevärviline ülikond.

Sutaan ja vaimulikusärk ei ole liturgiarõivad. Need on vaimuliku igapäevane ametiriietus, mille peale liturgiarõivad selga pannakse.

Ristid ja teenetemärgid

Ametirist ei ole autasu ega ehe, vaid märgib ametit, milles vaimulik teenib. Seepärast kantakse preestri ametiristi ja piiskopiristi ka liturgiarõivastel, kaasula peal.

Riiklikke ja kiriklikke teenetemärke kantakse seevastu ainult ülikonnal, luterkuuel ja sutaanil, nii nagu teenetemärkide kandmise kord ette näeb. Liturgiarõivastel teenetemärke ei kanta: altari ees ei ole tähtis see, mida inimene on saavutanud, vaid see, kelle nimel ta teenib.

Riietumine kui ettevalmistus

Liturgiarõivastesse riietumine on osa jumalateenistuseks valmistumisest. Seda tehakse käärkambris – kõrvalruumis, kus vaimulik ja abilised teenistuseks valmistuvad – rahu ja pühalikkusega, nagu kogu jumalateenistust. Riietumise ajal võib lugeda selleks ette nähtud palveid, nn käärkambripalveid. Nii nagu kirikuline alustab jumalateenistust juba kodus riietudes ja teele asudes (vt I peatükk, „Kogunemine“), alustab vaimulik seda käärkambris.

Eelmaitsse taevasest liturgiast

Kõigel eelneval – albal, stoolal, kaasulal, värvidel – on veel üks mõõde, mis ei ole praktiline ega ajalooline. Kirik usub, et maapealne jumalateenistus on osa suuremast, taevasest liturgiast, mis ei katke kunagi.

Ilmutusraamatu nägemustes avaneb taevane jumalateenistus. Jumala trooni ümber on kaksikümme neli vanemat, „valged rõivad üll ja peas kuld-pärjad“ (Ilm 4:4), ja neli olevust, kes ööl ja päeval laulavad „Püha, püha, püha“ (Ilm 4:8; vt I peatükk, Sanctus). Hiljem näeb Johannes suurt rahvahulka, keda ükski ei suutnud loendada, kõigist rahvastest ja keeltest, „valged rüüd üll ja palmioksad käes“ (Ilm 7:9). Kes nad on? „Need on need, kes tulevad suurest viletsusest ning on pesnud oma rüüd ja teinud need valgeks Talle veres“ (Ilm 7:14). Valge rüü ei ole kandja saavutus, vaid kingitus – pestud puhtaks Kristuse verega.

Siit saab alba oma sügavaima tähenduse. Ristimisrüü, mille inimene saab ristimisel, ja alba, mille vaimulik paneb selga käärkambris, on seesama rüü, mida kannab taevane kogudus. Ilmutusraamat ütleb Talle pruudi kohta, et talle „on antud, et ta riietuks säravasse puhtasse peenlinasesse“, ja lisab: „See peenlinane on pühade õiged seadmised“ (Ilm 19:8) – see tähendab nende õiged teod. Rüü varjab kandja isikupära, kuid mitte tema elu: valge rõivas kuulutab, milliseks see elu on kutsutud saama.

Jumalateenistusel seisab kogudus oma maapealses kirikus, kuid koos kõigi aegade ja paikade kirikuga: inglite, pühakute ja lahkunutega. Neist, kes on oma rüüd valgeks pesnud, öeldakse, et nad „on teenimas teda ööd ja päevad tema templis“ (Ilm 7:15). Selle teenimisega liitume meiega igal pühapäeval.

Kokkuvõtteks

Vaimuliku rüü ei ole kaunistus ega teatrikostüüm. Alba tuletab meelde ristimist, mis on ühine kõigile kristlastele. Stoola märgib ametit, mis on antud teenimiseks. Kaasula kõneleb Kristuse armastusest, mis katab kõik. Värv ütleb, kus me kirikuaastas oleme. Ja see, mida rüüle ei panda – teene-märgid ja isiklikud tunnused –, kinnitab sama sõnumit teisest küljest.

Kõik see teenib üht mõtet: jumalateenistuse keskmes ei ole vaimulik, vaid Kristus.

IV

Kirikuruum ja liturgia kehakeel

Nagu tõdetud, ei koosne jumalateenistus üksnes sõnadest. Liturgias osaleb kogu inimene oma ihu ja hingega. Ka kirikuruum ise kõneleb: altar ja rist, küünlad, maalid, kantsel ja ristimisallikas osutavad sellele, mis siin toimub ja kelle ümber kogudus koguneb. Sellest sõnatust keelest oli juttu juba I peatükis ristimärgi juures ja III peatükis liturgiarõivaste puhul. Nüüd vaatame lähemalt, millest kirikuruumi elemendid ja seal tegutsevate inimeste kehakeel õieti kõnelevad.

Kirikuruum

Kirik ei ole muuseum, kuigi seal on palju vana ja väärtuslikku. See on eelkõige elava koguduse kodu: siin ristitakse, laulatatakse, saadetakse ära lahkunuid ja igal pühapäeval kogunetakse jumalateenistusele. Sõna „kirik“ tähendabki kahte asja korraga – hoonet ja kogudust, kes seal koos käib. Kreekakeelne sõna, millest „kirik“ tuleb, tähendab „Issandale kuuluv“. Kirikuruumis ei ole midagi juhuslikku: igal asjal on oma koht ja tähendus.

Ida ja lääs

Kristlikud kirikud on juba varasest ajast ehitatud ida-lääne suunaliselt: altar asub idas, peasissepääs läänes. Ka Eliisabeti kirik järgib seda iidset korda. Idast tõuseb päike ja tõusev päike on Kristuse sümbol – tema, kes võitis surmaöö pimeduse, on „õiguse päike“ (vrd Ml 3:20) ja maailma valgus. Vana kirikus palvetati näoga ida poole, oodates Kristuse tagasitulekut. Issand ise ütleb evangeeliumis, et „otsekui välk sähvatab idast ja paistab läände, nõnda on Inimese Poja tulemine.“ (Mt 24:27)

Sellel suunal on ka teine, väga inimlik tähendus. Kui inimene astub läänepoolsest uksest sisse ja kõnnib altari poole, siis liigub ta hämarast valguse

poole – see on nagu pilt inimese eluteest ja usuteest. Kiriku pikihoonet nimetatakse vahel ka „laevaks“ (ladina keeles *navis*), sest ühelöövilised kirikud näevad oma põhiplaanilt natuke laeva moodi välja. Sellel on ilus võimalik tähendus: kirikut on ikka võrreldud laevaga, mis viib oma reisijad üle elumere, või Noa laevaga, milles viibijad pääsesid veeuputuses hukkumisest. Pärnu-suguses mere- ja hansalinnas on see pilt eriti kodune. Eliisabeti kiriku põhiplaan on praegu aga ristikujuline – 1893. aastal valminud põiklõöv annab hoonele ülalt vaadates risti kuju, mis on kristluse keskne sümbol: ühenduse ja lepituse märk Jumala ning inimeste vahel.

Altar

Kui peauksest kirikusse siseneda ja otse ette vaadata, jõuab pilk ruttu kiriku kõige pühama osani – altari juurde, mis asub kirikuruumi idaosas.

Mis on altar? Vanades religioonides oli altar ohvrikivi või ohvrilaud. Kristlikus kirikus on altar laud – Issanda laud (ld *mensa Domini*), mille ümber kogudus koguneb armulauale, nii nagu pere koguneb söögilauda.

Altar on kirikuruumi liturgiline kese ehk kiriku süda. See on ka Kristuse aujärje ja ligioleku märk. Seepärast kaetakse altarilaud valge linaga ja altarile ei asetata midagi, millel pole jumalateenistusega pistmist. Altarivõre ees on põlvituspink, kus armulauda vastu võetakse ja õnnistust saadakse.

Altaril on krutsifiks – rist ristilöödud Kristuse kujuga – ja küünlad. Küünal on Kristuse valguse, aga ka palve ja valvamise märk. Jumalateenistusel põleb altaril vähemalt kaks küünalt, pühapäeviti ja suurematel pühadel kuus.

Eliisabeti kiriku altar on kingitus aastast 1850 – selle annetas kogudusele Uulu ja Surju mõisahärra Reinhold Stael von Holstein. Altarimaal „Ülestõusmine“ on maalitud 1854. aastal Rotterdamis Van der Kaati töökojas ja kuulutab ristiusu keskset sõnumit: Kristus on surnuist üles tõusnud ning kes on usu ja ristimise läbi temaga liidetud, neil on osa tema kadumatust elust. Kannatusajal kaetakse altarimaal violetse looriga (vt II peatükk).

Eliisabeti kiriku esimene õpetaja Wilhelm Gabriel Wagner, kes suri 1757. aastal, maeti altari alla. Kui kirikut 19. sajandi lõpus ümber ehitati, müüriti tema hauakivi altarist paremal olevasse seina, kus seda praegugi näha võib.

Vana komme matta vaimulikke kirikusse altari lähedale väljendab usku, et surnud ja elavad kuuluvad Kristuses kokku.

Tabernaakel

Altari juures on Eliisabeti kirikus ka tabernaakel (ld *tabernaculum* – „telk“), mida paljudes luterlikes kirikutes ei näe. Nimi meenutab kõrbes rännanud Iisraeli rahva telkpühamut, milles Jumal oma rahva keskel „elas“. Tabernaakel on väike lukustatav kapp või laegas, kus hoitakse armulaua jagamisest üle jäänud pühitsetud leiba. Neid pühitsetud ande hoitakse eelkõige selleks, et viia armulauda haigetele ja surijatele – et ka see, kes ise enam kirikusse tulla ei jaksa, ei jääks ilma kõige tähtsamast. Tabernaakli juures põleb väike punane lamp, „igavene tuli“, mis märgib, et Kristus on siin. Seepärast kummardavad või põlvitavad vaimulikud ja koguduseliikmed altari ees: see ei ole kummardus mööbli, vaid kohalviibiva Kristuse ees. Suure neljapäeva õhtul tühjendatakse ka tabernaakel (vt II peatükk).

Ristimisallikas

Ristimisallikas ehk ristimiskivi on koht, kus inimene sünnib ristimise kaudu Jumala lapseks. Vanades kirikutes asub see traditsiooniliselt sissepääsu juures – ristimine on uks, mille kaudu inimene astub mitte ainult hoonesse, vaid Jumala rahva hulka.

Eliisabeti kirikus on ristimisallikas praktilistel põhjustel altariruumis, selle kõrval seisab paasaküünal. Ristimisel süüdatakse ristimisküünal paasaküünla leegist – märgiks, et ristitu saab oma valguse Kristuselt ja on ise kutsutud olema valguseks maailmale (paasaküünlast vt II peatükk). Vana kombe järgi meenutatakse kirikusse sisenedes oma ristimist, kastes sõrmed vette ja tehes ristimärgi; Eliisabeti kiriku sissepääsude juures on selleks veeanumad.

Kantsel ja lugemispult

Kantsel on kõrgemale tõstetud kõnetool, kust peetakse jutlust. See asub traditsiooniliselt kiriku nn evangeeliumipoolel, kogudusest altari poole vaadates vasakul. Kantsli kõrgusel on praktiline põhjus: ajal, mil ei olnud helivõimendust, kandus kõrgelt räägitud sõna üle kogu kirikusaali, ja

kantsli kohal olev kõlaräästas suunab hääle kuulajate poole. Kuid kõrgusel on ka sisuline sõnum: kantslist ei räägi vaimulik oma tarkust, vaid kuulutab Jumala sõna, mis on inimesest kõrgemal. Eliisabeti kiriku kantsel on pärit aastast 1850.

Kantslile lisaks on kirikus ka põrandal seisev lugemispult, kust loetakse piiblitekste ja peetakse kirikupalvet.

Orel

Luterlikku kirikut on kutsutud laulukirikuks: jumalateenistusel ei laula koor publikule, vaid kogu kogudus laulab ise, ning kogudust juhib ja toetab selles orel. Eliisabeti kirikus on kaks orelit, mis on Eestis haruldus. Rõdul kiriku lääneosas asub 1928. aastal Riia firma Kolbe ja Dury ehitatud orel, mis restaureeriti 2001. aastal; lõunatiivas on 2010. aastal pühitsetud oreli-meister Hardo Kriisa ehitatud orel, mille välisilme kujundas kunstnik Rait Prääts.

Kirikuruumi osadest ja Eliisabeti kiriku ajaloost räägib lähemalt koguduse kodulehe lehekülg „Mis ja milleks kirikus on?“.

Liturgia kehakeel

EELK jumalateenistuste ja kiriklike talituste juhend rõhutab, et liturgilised liigutused ei ole ükskõikne kõrvalasi. Need väljendavad, et jumalateenistusel osaleb kogu meie isik, ja aitavad mõista liturgia vaimulikku sisu.

Seismine, istumine ja põlvitamine

Seismine on liturgias osaleva uskliku põhiasend. See väljendab austust, tänu ja ülistust ning on vanast ajast ka ülestõusmise märk. Meie kirikus seisab kogudus missal kindlasti tervituse, Gloria ja päeva palve ajal, evangeeliumi ja usutunnistuse ajal, palve ajal pärast armulauda ja õnnistamisel. Seistakse või põlvitatakse ka armulauapalve ajal prefatsioonist kuni Agnus Deini.

Istumine on kuulamise ja mõtiskluse asend – ja selles mõttes samuti aktiivne osalemine. Istutakse piiblilugemiste (v.a evangeeliumi) ja jutluse ajal,

altari katmise ajal ning meie kiriku tavade kohaselt ka ühislaulude ajal (v.a lõpulaul).

Põlvitamine on palve, kahetsuse ja austuse märk. Paljud kirikulised mäletavad veel aega, kui pea terve kogudus põlvitas nii patutunnistuse kui ka armulaua pühitsemise ajal. Mõned koguduseliikmed teevad seda ka tänapäeval ja see on igati tervitatav. Eliisabeti koguduse tavasid on kirjeldatud I peatüki kastis „Seista, istuda või põlvitada?“.

Ristimärk

Ristimärgi tegemisel puudutatakse sõrmeotstega laupa, rinda, vasakut ja siis paremat õlga (vt ka I peatükk, „Ristimärk“). Missa alguses tervituse ajal õnnistavad ennast ristimärgiga nii vaimulik kui ka kogudus. Lisaks võib kirikuline teha ristimärgi siis, kui vaimulik teeb selle koguduse poole – pattude andeksandmise kuulutamisel ja õnnistamisel –, samuti evangeeliumi lugemise alguses ja armulauda vastu võttes. Vaimulik teeb ristimärgi armulauapalve ajal leiva ja karika üle ning talitustel näiteks ristimisvee, laulatusõrmuste ja puusärgi üle.

Käte keel

Vaimuliku käteliigutustel on liturgias kindel tähendus:

- **kokku pandud käed** on tavaline palvehoiak: sõrmed on põimitud või käed hoitakse koos nii, et pöidlad on risti (nn leegiasend), mis märgib palves keskendumist;
- **tervitusasend**: öeldes „Issand olgu teiega“, laotab vaimulik käed küünarnuki kõrgusel kahele poole. Koguduse vastuse ajal võib ta käed uuesti kokku panna ja peaga kergelt kummardada;
- **avatud käed**: päeva palve, prefatsiooni ja palve ajal pärast armulauda tõstab vaimulik käed peopesadega üles. See vanakristlik palvehoiak (ld *orans* – „palvetaja“) sümboliseerib seda, et me sirutame Jumala poole oma palved otsekui tühjad pihud, mis vajavad tema heldusega täitmist;
- **õnnistamine**: õnnistussõnade ajal tõstab vaimulik käed peopesadega koguduse poole ja teeb lõpus parema käega ristimärgi. Piiskop õnnistab parema käega, hoides vasakus käes piiskopisaua ehk karjasekepii;

- **käed andide kohal:** epikleesi ehk Püha Vaimu appihüüdmise ajal (vt I peatükk, „Seadmissõnad“) hoiab vaimulik käsi peopesadega allapoole leiva ja karika – ristimisel ristimisvee – kohal;
- **käte pea peale panek** on isikliku õnnistuse ja Püha Vaimu palumise märk. Nii õnnistatakse konfirmatsioonil leeritatavaid, ordinatsioonil vaimulikke ja laulatusel pruutpaari. Armulaua jagamisel õnnistatakse ühe käega ka lapsi ja teisi, kes armulauda mingil põhjusel vastu ei võta.

Näoga altari või koguduse poole

Jumalateenistust pidades pöördub vaimulik vaheldumisi kord altari, kord koguduse poole – ja see ei ole juhuslik. Kui ta palvetab, ülistab Jumalat, tunnistab usku või pühitseb armulauda ehk pöördub Jumala poole, seisab ta näoga altari poole, kogudusega samas suunas. Kui ta aga kõneleb Jumala nimel koguduse poole – tervitab, kutsub palvele, kuulutab pattude andeksandmist, loeb Jumala sõna, soovib rahu, kutsub armulauale ja õnnistab –, pöördub ta Jumala esindajana näoga rahva poole. Nii näeb kirikuline oma silmaga, kumba suunda sõna parajasti liigub: inimeselt Jumalale või Jumalalt inimesele.

Protsessioon

Protsessioon (ld *processio* – „edasimine“) on ühine pidulik liikumine. See tuletab meelde Jumala rahva rännakut taevase kodumaa poole ning – kui ees kantakse risti – Kristuse tulekut maailma ja koguduse keskele ning tema järgimist. Missa alguses liiguvad kaasa teenijad kirikusse kindlas järjekorras: ees rist, siis ministrandid ja teised jumalateenistusel kaasa teenijad, seejärel vaimulikud ning viimasena teenistust juhtiv preester või piiskop. Viimasena liikumine väljendab, et juhtliturg on koguduse teenija ja karjane. Kogudus ühineb protsessiooniga, tõustes selle ajaks püsti.

Pidulikel teenistustel võib toimuda ka evangeeliumiprotsessioon: halleluaja laulmise ajal kantakse evangeeliumiraamat küünalde saatel lugemispulti või kiriku keskele – nii on näha, kuidas Kristus tuleb oma sõnas rahva keskele. Kogudus seisab protsessiooni algusest lõpuni. Protsessiooniks võib pidada ka andide toomist altarile ja armulaualiste liikumist altari juurde. Ülestõusmisöö vigiilial, palmipuudepühal ja küünlapäeval võib kogu kogu-

dus koguneda kirikust väljas ja liikuda protsessioonis kirikusse (vt II peatükk).

Vaikus

Vaikusel on liturgias oma koht. Missa ei koosne ainult sõnadest, laulust ja muusikast, vaid peab jätma ruumi ka rahule, järelemõtlemisele ja isiklikule palvele. Vaikus ei ole lihtsalt tühi paus, kus „midagi ei toimu“ – ka vaikides võib inimene olla Jumala ees, kuulata ja palvetada.

Vaikusehetki võib olla ka jumalateenistuse sees: pärast piiblilugemist või jutlust, palve ajal ning pärast armulaua vastuvõtmist. Need annavad võimaluse kuuldul ja kogetul mõttes settida ning sellele isiklikult vastata.

Loomulik aeg vaikseks palveks on ka enne jumalateenistuse algust ja pärast selle lõppu. Seepärast hoidutakse kirikus sel ajal liigsest liikumisest ja valjust jutust, et ka teistel oleks võimalik palvetada ja end jumalateenistuseks häälestada. Selleks sobivaid palveid leiad Kiriku laulu- ja palveraamatu palveraamatu osast (vt ka I peatükk, „Kogunemine“).

Kirikukellad

Kirikukellade helin kutsub kogudust jumalateenistusele ja palvele ning rõhutab, et jumalateenistus on avalik ja avatud kõigile. Kellad kutsuvad palveosadusse ka neid, kes ei saa ise kirikusse tulla.

Suurel reedel ja vaikselt laupäeval kirikukellad ei helise – ka nende vaikimine on osa leinast.

Hingekella lüüakse aeglase löökidega koguduseliikme surma sõnumiks ja mälestamisel ning matusekella matuserongi saabumisel ja lahkumisel. Küüditamisohvrite mälestuspäevadel, 25. märtsil ja 14. juunil, lüüakse keskpäeval hingekella kõigis EELK kirikutes.

Elišabeti kirikul on kaks kella: vanem on valatud 1825. aastal Peterburis, teine valmis 1861. aastal, kui katkine kell valati ümber E. W. Petersoni töökojas. Torni tipus on aastast 1747 pärit kukk – valvsuse sümbol, mis meenutab ka apostel Peetrust, kes salgas Jeesuse enne kukelaulu (Mt 26:69–75).

Kogudus teenib kaasa

Kogudus ei ole liturgias vaataja ega see, kelle heaks teenistust korraldatakse, vaid aktiivne osaline – liturgia subjekt, mitte objekt. Apostel Peetrus nimetab kogudust kuninglikuks preesterkonnaks (1Pt 2:9). Kogudus teenib kaasa, kui ta on n-ö mõttega kohal, loeb ja laulab oma osi, kuulab, palvetab südames ja võtab vastu armulauda.

Paljusid liturgilisi ülesandeid saavad täita ka ilmikud ehk koguduseliikmed, kes ei ole vaimulikud. Nad võivad lugeda jumalateenistusel piiblitekste ja kirikupalvet, laulda eeslauljana või koorilauljana, koguda korjandust, võtta vastu kirikusse tulijaid ja kaunistada kirikut. Koguduse õpetaja volitusel ja pärast vastavat ettevalmistust võib ilmik aidata armulaua karikat jagada.

Kõige paremini õpib jumalateenistust mõistma see, kes võtab sellest korrapäraselt osa. Kui tunned, et sooviksid jumalateenistusel kaasa teenida, räägi sellest koguduse vaimulikuga.

Lisad

Lisa 1. Usutunnistused

Apostlik usutunnistus

Mina usun Jumalasse, kõigeväelisse Isasse, taeva ja maa Loojasse.

Ja Jeesusesse Kristusesse, Tema ainsasse Pojasse, meie Issandasse, kes on saadud Pühast Vaimust, ilmale tulnud neitsi Maarjast, kannatanud Pontius Pilaatuse all, risti löödud, surnud ja maha maetud, alla läinud surmavalda, kolmandal päeval üles tõusnud surnuist, üles läinud taeva, istub Jumala, oma kõigeväelise Isa paremal käel, sealt Tema tuleb kohut mõistma elavate ja surnute üle.

Mina usun Pühasse Vaimusse, üht püha kristlikku Kirikut, pühade osadust, pattude andeksandmist, ihu ülestõusmist ja igavest elu. Aamen.

Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistus

Meie usume ühteainsasse Jumalasse, kõigeväelisse Isasse, taeva ja maa, kõige nähtava ja nähtamatu Loojasse.

Ja ühteainsasse Issandasse Jeesusesse Kristusesse, Jumala ainusündinud Pojasse, kes Isast on sündinud enne kõiki aegu, Jumal Jumalast, valgus valgusest, tõeline Jumal tõelisest Jumalast, sündinud, mitte loodud, olemuselt ühtne Isaga, kelle läbi kõik on loodud; kes on meie, inimeste pärast ning meie õndsuseks alla tulnud taevast ning lihaks saanud Püha Vaimu läbi neitsist Maarjast ja inimeseks saanud, Pontius Pilaatuse ajal ka meie eest risti löödud, kannatanud ja maha maetud ning kolmandal päeval üles tõusnud pühade kirjade järgi ja üles läinud taeva, istub Isa paremal käel ja tuleb taas kirkuses kohut mõistma elavate ja surnute üle; Tema riigile ei tule otsa.

Meie usume Pühasse Vaimusse, Issandasse ja Elavakstegijasse, kes lähtub Isast ja Pojast, keda Isa ja Pojaga üheskoos kummardatakse ja austatakse; kes on rääkinud prohvetite kaudu. Meie usume ühtainust, püha, kristlikku ja apostlikku Kirikut. Meie tunnistame ühtainust ristimist pattude andeksandmiseks ja ootame surnute ülestõusmist ning tulevase ajastu elu. Aamen.

Lisa 2. Missa kord

Lühendatud kord Eliisabeti kiriku missalehe järgi. L – liturg (kaldkirjas), K – kogudus (paksus kirjas). Vahelduvad osad (laulud, lugemised, palved) on märgitud nurksulgudes.

I Sissejuhatus

[Alguslaul]

L: Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimel.

K: Aamen.

L: Issand olgu teiega.

K: Ja sinu vaimuga.

[Ühispiht: sissejuhatavad sõnad, patutunnistus – pikem („Kõigeväeline Jumal, halastaja Isa! ...“) või lühem („Mina tunnistan Sulle, püha Jumal ...“), armukuulutus]

K: Aamen.

K: Issand, halasta! Kristus, halasta! Issand, halasta!

L: Au olgu Jumalale kõrges!

K: Ja maa peal rahu ja inimestest hea meel.

[Laudamus – refrään „**Me kiidame Sind, me ülistame Sind, me kummardame Sind, me austame Sind**“ –, KLPR 1 esimene salm või muu kolmainuslaul]

L: Issand olgu teiega.

K: Ja sinu vaimuga.

[Päeva palve „... igavesest ajast igavesti.“]

K: Aamen.

II Sõna

[Esimene lugemine „... see on Jumala sõna.“]

K: Tänu olgu Jumalale.

[Vastus: psalm, koorilaul või instrumentaalmuusika]

[Teine lugemine „... see on Jumala sõna.“]

K: Tänu olgu Jumalale.

[Päeva laul]

K: Halleluuja! Halleluuja! Halleluuja!

[Evangeelium „... see on Issanda sõna.“ / „... see on püha evangeelium.“]

K: Kiitus olgu Sulle, Kristus.

[Jutlus, vaikus või muusikapala]

[Usutunnistus – vt lisa 1]

[Kirikupalve; iga palveosa järel]

K: Kuule meid, armas Issand Jumal!

[palve lõpus]

K: Aamen.

III Armulaud

[Andidelaul, korjandus, altari ettevalmistamine]

L: Issand olgu teiega.

K: Ja sinu vaimuga.

L: Ülendage oma südamed.

K: Meie ülendame südamed Issanda poole.

L: Tänage Issandat, meie Jumalat.

K: See on õige ja kohus.

[Prefatsioon]

K: Püha, püha, püha on meie Jumal, me Issand Sebaot. Taevas ja maa on täis Tema au. Hoosianna kõrges! Kiidetud olgu, kes tuleb Issanda nimel. Hoosianna kõrges!

[Armulaupalve ja seadmissõnad]

L: See on usu saladus.

K: Issand, me kuulutame Sinu surma ja tunnistame Sinu ülestõusmist, kuni Sa tuled oma kirkuses.

[„... Tema läbi, Temaga ja Temas olgu Sulle, Jumal, kõigeväeline Isa, kõik au ja kirkus igavesti.“]

K: Aamen.

K: Meie Isa, kes Sa oled taevas. Pühitsetud olgu Sinu nimi. Sinu riik tulgu. Sinu tahtmine sündigu nagu taevas, nõnda ka maa peal. Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev. Ja anna meile andeks meie võlad, nagu meiegi andeks anname oma võlglastele. Ja ära saada meid kiusatusse, vaid päästa meid ära kurjast. Sest Sinu päralt on riik ja vägi ja au igavesti. Aamen.

[Palve rahu pärast „... kes Sa elad ja valitsed igavesest ajast igavesti.“]

K: Aamen.

L: Issanda rahu olgu alati teiega.

K: Ja sinu vaimuga.

[Kirikulised võivad soovida üksteisele Issanda rahu.]

L: Leib, mida me murrame, on Kristuse ihu osadus. Karikas, mida me õnnistame, on Kristuse vere osadus. Nõnda oleme meiegi üks ihu, sest me kõik saame osa ühest ja samast leivast.

K: Kristus, Jumala Tall, kes maailma patu ära kannad, halasta meie peale. Kristus, Jumala Tall, kes maailma patu ära kannad, anna meile oma rahu.

L: Vaata, see on Jumala Tall, kes kannab ära maailma patu. Õndsad on need, kes on kutsutud Talle söömaajale.

K: Issand, ma ei ole seda väärt, et Sa tuled mu juurde, ütle vaid üksainus sõna, siis saab minu hing terveks.

[Armulaua jagamine]

L: Täna Issandat, sest tema on hea.

K: Ja Tema heldus kestab igavesti. Halleluuja!

[Palve pärast armulauda]

K: Aamen.

IV Läkitamine

[Aaroni õnnistus]

L: Isa ja Poja ja Püha Vaimu nimel.

K: Aamen. Aamen. Aamen.

[Lõpulaul, kirikuteated]

L: Minge Jumala rahu!

K: Tänu olgu Jumalale.

Lisa 3. Palveid pärast armulauda

Need palved on Eliisabeti kiriku missalehe lõpus. Neid võib palvetada vaikselt oma kohal pärast armulaua vastuvõtmist. Rohkem palveid enne ja pärast jumalateenistust ning pärast armulauda leiad Kiriku laulu- ja palveraamatute palveraamatu osast.

Issand, ühenda ennast minuga, nõnda kui Sa oled ütelnud, ja vii oma hea töö minu sees lõpule! Jää minu juurde, et mina oleksin Sinu ligi! Amen.

Rootsi palveraamatu järgi (1697)

Me täname Sind, püha Isa, Sinu nime eest, mida Sa lased meie südame-tes elada, ning tarkuse ja usu ning surematuse eest, mis Sa Jeesuse Kristuse, oma sulase, läbi meile oled teada andnud. Au olgu Sulle igavesti!

Kõigeväeline Issand, Sina oled kõik loonud oma nime pärast; Sina annad inimestele süüa ja juua, et me Sind tänaksime. Aga meile Sa andsid vaimuliku roa ja joogi ning igavese elu oma sulase läbi. Kõige enam täname Sind selle eest, et Sa oled vägev. Au olgu Sulle igavesti!

Mõtle, Issand, oma kirikule, päästa ta kõigest kurjast ja tee ta täiuslikuks oma armastuses. Pühitse teda ja kogu ta liikmed kõige nelja ilmakaare poolt kokku oma riiki, mis Sa oled temale valmistanud, sest Sinu on vägi ja au igavesti. Amen.

Kaheteistkümne apostli õpetusest (Didache, 1. sajandi lõpp)

Lisa 4. Sõnastik

aamen – heebrea „tõesti, kindlasti, sündigu nii“; koguduse aklamatsioon, millega ta kinnitab palve enda omaks.

absolutsioon – ld *absolvere* „vabastama“; pattude andeksandmine pihil, mida vaimulik kuulutab Kristuse volitusel.

ad orientem – ld „ida poole“; liturgia pidamine altari ees, näoga altari poole, kogudusega samas suunas.

advent – ld *adventus Domini* „Issanda tulemine“; neli pühapäeva enne jõule, kirikuaasta algus.

Agnus Dei – ld „Jumala Tall“; leiva murdmise ajal lauldav palve Kristuse poole (Jh 1:29).

aklamatsioon – ld *acclamare* „kellelegi hüüdma“; koguduse lühike hüüe või vastus liturgias, nt „Aamen“, „Halleluuja“.

alba – ld *albus* „valge“; pikk valge rüü, kõigi liturgias teenijate ühine rõivas ja ristimisrüü.

anamnees – kr *anamnēsis* „meenutus“; Jumala lunastustegude meenutamine, mille kaudu need saavad kohalolevaks.

antependium – ld „see, mis ripub ees“; liturgilist värvi altari- või kantslikate.

antifon – kr *antiphōnē* „vastukõla“; psalmi kordussalm.

barett – vaimuliku must lai sametmüts, mida kantakse vabas õhus toimuvatel teenistustel.

Benedictus – ld „kiidetud olgu“; Sanctuse teine osa, tervitus armulauas tulevale Kristusele (Mt 21:9).

communio – ld „osadus“; armulaua vastuvõtmine, osadus Kristuse ja üksteisega.

Credo – ld „ma usun“; usutunnistus.

dalmaatika – diakoni missariüü, avarate varrukatega pealistrõivas.

dies dominica – ld „Issanda päev“; pühapäev.

dies natalis – ld „sünnipäev“; pühaku surmapäev kui tema taevane sünnipäev.

doksoloogia – kr *doxologia* „ülistussõna“; palvet lõpetav kolmainu Jumala ülistus.

elevatsioon – ld *elevatio* „ülestõstmine“; pühitsetud leiva ja karika tõstmine seadmissõnade ajal.

epiklees – kr *epiklēsis* „appihüüdmine“; palve Püha Vaimu läkitamise pärast.

epistel – kr *epistolē* „kiri“; piiblilugemine Uue Testamendi kirjadest.

euharistia – kr *eukharistia* „tänu“; armulaud, laiemas tähenduses kogu missa.

evangeelium – kr *euangelion* „rõõmusõnum“; üks neljast evangeeliumist, jumalateenistuse peamine piiblilugemine.

Gloria – ld „au“; inglite laul jõuluööl (Lk 2:14), missa sissejuhatuse ülistuslaul.

graduaal – ld *gradus* „aste“; lugemiste vahel lauldav laul, luterlikus missas päeva laul.

halleluuja – heebrea „kiitke Issandat!“; aklamatsioon enne evangeeliumi.

hoosianna – heebrea „Issand, aita!“, „päästa ometi!“; austushüüe Kristusele (Mt 21:9).

inkarnatsioon – ld *incarnatio* „lihakssaamine“; Jumala Poja inimeseks saamine.

intinctio – ld „sissekastmine“; armulaua jagamise viis, kus leib kastetakse karikasse.

introitus – ld „sisenemine“; missa alguslaul.

kaasula – ld *casula* „majake“; missat juhtiva vaimuliku pealistrõivas.

katooline – kr *katholikos* „üldine, kogu maailma hõlmav“; kiriku üks tunnus: kirik on üks üle kõigi aegade, rahvaste ja keelte.

kollekta – ld *collecta* „kokku kogutu“; päeva palve.

kontselebratsioon – ld „koos pühitsemine“; mitme preestri ühine armulaua pühitsemine.

koorirüü – ld *superpelliceum*; avar valge rüü, mida võivad kanda nii vaimulikud kui ka ilmikud.

krutsifiks – ld *crucifixus* „ristilöödud“; rist ristilöödud Kristuse kujuga.

Kyrie eleison – kr „Issand, halasta“; missa sissejuhatuse palve ja austusavaldus.

käärkamber – kirikuhoone kõrvalruum, kus vaimulik ja abilised teenistuseks valmistuvad.

Laudamus – ld „me kiidame“; Gloriale järgnev ülistuslaul pühale Kolmainusele.

liturg – liturgiat juhtiv vaimulik; missalehel tähis L.

liturgia – kr *leitourgia* „ühine, avalik töö“; jumalateenistus ja selle kord.

lõkmed – kaks valget riidelinti talaari kraeosas.

missa – ld *Ite, missa est* „Minge, olete läkitatud“; armulauaga jumalateenistus.

mitra – piiskopi liturgiline peakate.

oktaav – ld *octava* „kaheksas“; suurele pühale järgnev kaheksapäevane pühadeaeg ja selle viimane päev.

orans – ld „palvetaja“; vanakristlik palvehoiak, milles käed tõstetakse peopesadega üles.

ordinatsioon – ld *ordinare* „ametisse panema“; vaimulikku ametisse pühitsemine.

pateen – ld *patena* „madal vaagen“; armulaualeiva vaagen ehk leivik.

pax – ld „rahu“; rahutervitus.

pluviaal – ld *pluviale, pluvia* „vihm“; koorimantel, avar poolringikujuline keep.

post communionem – ld „pärast osadust“; palve pärast armulauda.

prefatsioon – ld *praefatio* „sissejuhatust“; armulauapalve alguse vahelduv kiitus enne Sanctust.

proprium – ld „omane“; kirikuaasta või päeva järgi vahelduvad liturgia osad (päeva palve, lugemised, laulud).

protsessioon – ld *processio* „edasimine“; ühine pidulik liikumine jumala-teenistusel.

retaabel – ld *retabulum* „altari tagasein“; altari taga või kohal olev altari-sein või altarimaal.

salutatio – ld „tervitus“; liturgiline tervitus „Issand olgu teiega“ – „Ja sinu vaimuga“.

sakrament – ld *sacramentum* „püha märk, saladus“; Kristuse seatud püha toiming, milles Jumal annab nähtavate märkide kaudu oma armu (ristimine ja armulaud).

Sanctus – ld „püha“; armulauapalve ülistuslaul (Js 6:3).

Sebaot – heebrea „vägede“; Jumal kui taevaste vägede Issand.

seadmissõnad – ld *verba testamenti*; Jeesuse sõnad armulaua seadmisel.

Septuaginta – ld „seitsekümmend“; Vana Testamendi vanim kreekakeelne tõlge.

stool – ld *stola*; pikk kitsas liturgilist värvi kangariba, ordineeritud vaimuliku ametitunnus.

sutaan – pr *soutane*; must maani ulatuv vaimulikurõivas, mitte liturgiarõivas.

tabernaakel – ld *tabernaculum* „telk“; lukustatav laegas pühitsetud armulauaandide hoidmiseks.

talaar – ld *talaris* „kandadeni ulatuv“; must laiade varrukatega vaimulikurüü.

triduum – ld „kolm päeva“; suur kolmepäevane püha suurest neljapäevast ülestõusmispühani.

tselebrant – ld *celebrare* „pühitsema“; missat juhtiv ja armulauda pühitsev vaimulik.

tsiboorium – ld *ciborium*; kaanega sakramendinõu pühitsetud armulaualeibade hoidmiseks.

versus populum – ld „rahva poole“; liturgia pidamine altari tagant, näoga koguduse poole.

vigiilia – ld *vigilia* „öövalve“; öine jumalateenistus, eriti ülestõusmisöö teenistus.

vöö – ld *cingulum*; alba peale seotav nöör või riideriba.

Kasutatud allikad

Eesti Evangeelne Luterlik Kirik. *Jumalateenistuste ja talituste juhend*. Tallinn: EELK Konsistoorium, 2013 (sh lisa 2 „Liturgiliste värvide kasutamise kord“ ja lisa 6 „Liturgia sõnastik“).

EELK kirikukogu otsus kuuenda liturgilise värvi kohta (november 2019); „Kuuendaks liturgiliseks värviks on sinine“. *Eesti Kirik*.

Piibel. Vana ja Uus Testament. Eesti Piibliselts, 1997.

Martin Luther. *Väike katekismus* (1529).

Augsburgi usutunnistus (1530), artiklid X ja XXI.

Justinus Märter. *Esimene apoloogia*, 67.

Didache ehk „Kaheteistkümne apostli õpetus“, 9.

Leo Suur. Jutlus 74 (taevaminemispühal).

Alexander Schmemmann. *For the Life of the World: Sacraments and Orthodoxy*. 1963.

Pärnu Eliisabeti kogudus. *Püha Missa ehk jumalateenistus armulauaga Pärnu Eliisabeti koguduses*. Missaleht, 2026.

Pärnu Eliisabeti koguduse veebilehe tekstid „Püha missa“, „Värvid ja aastaring“ ja „Vaimulike ametirüüd“ (eliisabet.ee).